

Rejestr i ewidencja zabytków nieruchomych oraz ruchomych w działaniach Narodowego Instytutu Dziedzictwa¹

Jerzy Szałygin

Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków
Narodowy Instytut Dziedzictwa

KRAJOWY OŚRODEK BADAŃ I DOKUMENTACJI Zabytków powołany Zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 28 z dnia 3 października 2006 roku z połączenia dwóch instytucji – Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego otrzymał obecną nazwę – Narodowy Instytut Dziedzictwa – na mocy Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 32 z dnia 23 grudnia 2010 roku. Sam KOBiDZ, powołany wcześniej na mocy Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2002 roku, powstał z połączenia dwóch instytucji – Ośrodka Dokumentacji Zabytków i Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Tym samym NID jest bezpośrednim kontynuatorem działań pierwszej instytucji zajmującej się gromadzeniem, opracowywaniem i popularyzacją wiedzy o zabytkach w Polsce, jaką był ustanowiony w 1962 roku Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Już w zarządzeniu powołującym ODZ precyzyjnie określone zostały jego zadania – prowadzenie centralnego rejestru, ewidencji i dokumentacji zabytków nieruchomych i ruchomych². Przez kolejne dziesięciolecia zadania te ulegały pewnym przekształceniom, przede wszystkim jednak zostały znacznie rozszerzone³. Choć struktura organizacyjna instytucji – poczynając od

ODZ, poprzez KOBiDZ, aż po NID – przez lata ewoluowała (zwłaszcza w okresie ostatniego dziesięciolecia), to jednak zawsze jednym z pierwszoplanowych zadań było prowadzenie prac związanych z dokumentacją – gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie ewidencji zabytków w postaci dokumentacji ewidencyjnej oraz dokumentacji prawnej wszystkich zarejestrowanych zabytków tj. odpisów decyzji o wpisie do rejestru zabytków, obecnie – potwierdzonych kopii decyzji o wpisie wraz z odpisami/kopiami innych rozstrzygnięć administracyjnych dotyczących zabytków⁴. Dzięki połączeniu praktycznie wszystkich podlegających MKiDN instytucji zajmujących się dokumentowaniem zabytków dysponujemy w NID pełnym materiałem źródłowym dotyczącym wszystkich rodzajów zabytków w Polsce – nieruchomych, ruchomych i archeologicznych.

Działem, który praktycznie w sposób niezmienny realizuje od 50 lat swoje zadania jest obecny Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków, zarządzający zasobami rejestru zabytków nieruchomych i ruchomych oraz krajową ewidencją zabytków, udostępniający je, a także gromadzący dokumentację prawną dotyczącą wpisu obiektów do rejestru zabytków⁵. Do bieżących zadań działu należy również wypracowywanie standardów dokumentacji, sporządzania ewidencji oraz prowadzenia rejestru zabytków, a także szkolenie służb konserwatorskich w tym zakresie. W chwili

obecnej nadzorujemy również realizację projektu weryfikacji rejestru zabytków – opisu zasobu zabytkowego w Polsce.

Wszystkie te zadania dotyczą zasadniczej, jeśli chodzi o działanie konserwatorskie, czynności – inwentaryzacji i dokumentacji dziedzictwa kulturowego, które to w przypadku nietrwałych bądź nie chronionych prawem obiektów jest działaniem podstawowym⁶. Dzięki prowadzeniu, gromadzeniu, opracowywaniu i udostępnianiu różnorodnej dokumentacji możliwe jest przekazywanie następnym pokoleniom wiedzy o materialnej kulturze naszych przodków, o autentycznych, ale również przekształconych czy nieistniejących już obiektach, zespołach obiektów, jak również szeroko pojętym krajobrazie kulturowym. Posiadane przez nas dokumentacje wykorzystywane są w opracowaniach naukowych i pracach badawczych, a także stanowią podstawę projektów konserwatorskich. Służą też do odtworzenia zniszczonych bądź nieistniejących obiektów będących istotnym elementem narodowego dziedzictwa.

Prowadzenie, ostatnio określone w statucie NID jako gromadzenie stale aktualizowanej i uzupełnianej ewidencji dóbr kultury w Polsce, w oparciu o systemowe, jednolite i ogólnorozumiałe sposoby zapisu dokumentacyjnego, umożliwiające rzetelne i naukowe opracowywanie i wnioskowanie, w dalszym ciągu jest najważniejszym zadaniem działu. Nasza kartoteka obejmuje wszelkie dane historyczne i konserwatorskie o zarejestrowanych w kraju zabytkach nieruchomości i ruchomych (z wyłączeniem znajdujących się w muzeach, bibliotekach lub archiwach, posiadających własne inwentarze), dla których opracowana została podstawowa dokumentacja. Wartość tych zbiorów (gromadzonych przez dziesięciolecia, tworzonych przez rzeszę specjalistów oraz wyspecjalizowane instytucje) oraz opracowanych dla nich baz danych jest tym większa, im bardziej precyzyjne były kryteria ich wyboru jako podmiotu dokumentacji oraz zapisu informacji o nich.

Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków w sposób ciągły (pod różnymi nazwami) gromadzi, opracowuje i udostępnia wiedzę o zabytkach w Polsce. W chwili obecnej nasze prace ogniskują się wokół czterech głównych tematów i realizowane są przez wysoko kwalifikowaną kadrę, stale podnoszącą swoją wiedzę

i umiejętności. Z pełną świadomością dzieła i osiągnięć swoich poprzedników kontynuuje ich pracę, realizując w chwili obecnej zapisaną w statucie misję tworzenia podstaw dla zrównoważonej ochrony dziedzictwa, gromadzenia i upowszechniania wiedzy o zabytkach, wyznaczania standardów ich ochrony i konserwacji oraz kształtowania świadomości społecznej na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego Polski dla przyszłych pokoleń. Tym samym powiększa dorobek instytucji powołanej przed 50 laty w celu ochrony zabytków w Polsce.

Ewidencja zabytków⁷

Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków gromadzi napływające do NID duplikaty opracowywanej przez wojewódzkich konserwatorów zabytków dokumentacji zabytków, która wchodzi w skład zbioru krajowej ewidencji zabytków.

Historia ewidencji w Polsce jako formy dokumentacji

Tradycje ewidencji rozumianej do pewnego momentu jako inwentaryzacja zabytków sięgają 2. połowy XVIII wieku i wiążą się ze środowiskiem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i kręgów magnackich, m.in. Izabeli Czartoryskiej. Pierwsze XIX-wieczne działania inwentaryzatorskie, choć silnie zabarwione patriotycznie, wpisywały się również w podejmowane w tej dziedzinie działania państw zaborczych. Ich największymi osiągnięciami były Opisy zabytków starożytności z terenu Królestwa Polskiego Kazimierza Stronczyńskiego oraz teoretyczne dokonania środowiska krakowskiego (Karol Kremer, Józef Łepkowski, Władysław Łuszczkiewicz). Poważna akcja ewidencyjna została przeprowadzona w okresie międzywojennym. Już w 1919 roku zlecono nowo powstałym urzędom konserwatorskim podjęcie inwentaryzacji mającej na celu rozpoznanie zasobu zabytkowego. Jednolite zasady spisu zabytków wprowadzało Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami. W konsekwencji w 1929 roku powołano nową, wyspecjalizowaną w dokumentowaniu zabytków instytucję – Centralne Biuro Inwentaryzacji Zabytków Sztuki⁸.

W roku 1945 na mocy przepisów z 1928 roku wznowiono prowadzenie rejestru zabytków. Sprawę jedno-

litej inwentaryzacji ocalonego zasobu odłożono na później. Dopiero w 1956 roku do siedmiu województw zachodnich wysłano ekipy inwentaryzatorskie, których zadaniem było spisanie zabytków architektury w miastach objętych „akcją porządkowania”.

W 1957 roku została przez Sejm powołana Komisja Rządowa, mająca zająć się problematyką zabezpieczania, odbudowy i użytkowania obiektów zabytkowych⁹. W 1958 roku w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków opracowano instrukcję inwentaryzatorską. W 1959 roku Komisja Rządowa podjęła „uchwałę o przeprowadzeniu ewidencji zabytków nieruchomości”¹⁰. Jednym z jej zasadniczych zadań było zebranie informacji na temat stanu zabytków nieruchomości ulegających zniszczeniu i dewastowanym oraz możliwych kierunków ich zagospodarowania. Rezultatem było powstanie formularza – tzw. karty zielonej – i wykonanie w ciągu kilku lat pierwszej pełnej ewidencji zabytków na terenie kraju. Instrukcja Nr 7 MKiS z dnia 5 lipca 1968 roku w sprawie zasad prowadzenia centralnej ewidencji zabytków określiła, że odpisy decyzji o wpisie do rejestru zabytków oraz drugi egzemplarz dokumentacji ewidencyjnej muszą być przesyłane do Ośrodka Dokumentacji Zabytków, który otrzymał prawo ustalania wzorów dokumentacji ewidencyjnej. Szersze działania na rzecz tworzenia nowoczesnej ewidencji zabytków podjęto w połowie lat 70. XX wieku. Wówczas w różnych ośrodkach powstały stosowane do dziś wzory kart ewidencyjnych oraz ogólne zasady prowadzenia ewidencji zabytków. Najważniejsze z nich zachowały aktualność do tej pory. Zmieniły się środki i możliwości techniczne sporządzania dokumentacji ewidencyjnej oraz znacznie rozszerzyły się zainteresowania konserwatorów, obejmując nowe grupy obiektów i przybliżając zakres chronologiczny.

Ogólne zasady ewidencji zabytków zostały opublikowane przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w 1981 roku w pracy pt. *Metody ewidencji zabytków*¹¹. Omówiono w niej obszernie sposoby ewidencjonowania zabytków ruchomych, architektury i budownictwa, miast historycznych, stanowisk archeologicznych, parków i cmentarzy. W publikacji tej znalazły się również wzory kart ewidencyjnych dla poszczególnych grup zabytków i instrukcje ich wypełniania.

Podstawy prawne prowadzenia ewidencji zasobu zabytkowego

Ewidencja i rejestr zabytków przez dziesięciolecia regulowane były przez następujące akty prawne:

1. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami¹² (z mocą ustawy). Obiekt zabytkowy był poddawany ochronie na skutek rejestracji, zaś ewidencja lub inwentaryzacja mogły być przeprowadzone przed lub po dokonaniu wpisu do rejestru.
2. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury i o muzeach¹³.
3. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 kwietnia 1963 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji zabytków¹⁴. Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki (MKiS) prowadził centralną ewidencję zabytków w formie kartoteki, która obejmowała zabytki wpisane do rejestru w poszczególnych województwach¹⁵.
4. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1986 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji zabytków¹⁶. Zgodnie z nim konserwator miał nie tylko prowadzić rejestr zabytków na terenie województwa, ale również przygotowywać i aktualizować dokumentację dla centralnej ewidencji zabytków. Nowością było również to, że minister kultury i sztuki¹⁷ mógł powierzyć prowadzenie centralnej ewidencji zabytków Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków w Warszawie.
5. Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 grudnia 1987 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia centralnej ewidencji zabytków przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Warto zwrócić uwagę na paragraf 4. zarządzenia: „zabytek zostaje objęty centralną ewidencją zabytków z chwilą przekazania Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków w Warszawie odpisu decyzji o wpisaniu dobra kultury do rejestru zabytków” oraz „dobra kultury zostaje objęte centralną ewidencją zabytków po zatwierdzeniu dotyczącej go dokumentacji ewidencyjnej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz przekazaniu jej kopii Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków w Warszawie”. Założeniem paragrafu 5. jest upoważnienie Ośrodka Dokumentacji Zabytków do ustalania wzorów dokumentacji ewidencyjnej.

6. Ustawa z dnia 19 lipca 1990 roku o zmianie Ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach wprowadziła niewielkie poprawki w dotychczas obowiązującej Ustawie z 1962 roku (aktualizacja nazw urzędów).
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2000 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji dóbr kultury¹⁸ określało dokładną formę ksiąg rejestrowych oraz zawierało zapis, że dokumenty dotyczące zabytku powinny zawierać m.in. kartę ewidencyjną zabytku oraz dokumentację inwentaryzacyjną. Centralną ewidencję dóbr kultury stanowią już nie tylko karty ewidencyjne opracowane przez konserwatora, ale również karty adresowe, tzw. fiszki, zakładane przez zarządy gmin. Centralną ewidencję dóbr kultury prowadzi Ośrodek Dokumentacji Zabytków, który opracowuje komputerowy system informacyjny dóbr kultury objętych centralną ewidencją¹⁹. Rozporządzenie to określa dokładnie, jakie informacje powinny zawierać karty ewidencyjne.
8. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²⁰. Artykuły od 21. do 24. poświęcone są ewidencji zabytków. Zgodnie z artykułem 21. Ustawy ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Zgodnie z artykułem 22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych (który w rzeczywistości znajduje się w NID). Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych. Wójt, burmistrz, prezydent miasta prowadzą gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych. Zgodnie z artykułem 19. Ustawy w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia oraz innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków

skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²¹. Rozporządzenie to dokładnie określa zasady prowadzenia, formę i wygląd ksiąg prowadzonych dla zabytków z działów „A”, „B” i „C” wpisanych do rejestru. Wojewódzki konserwator zabytków przesyła potwierdzoną kopię decyzji o wpisie zabytku do rejestru do Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków oraz właściwemu wójtowi, burmistrzowi albo prezydentowi miasta. Karcie ewidencyjnej zabytku poświęcony jest paragraf 8. rozporządzenia. Określa, co powinna zawierać karta ewidencyjna zabytku ruchomego i nieruchomego oraz karta adresowa nieruchomości. Karty ewidencyjne zabytków przechowywane były w archiwum zakładowym Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków albo Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego²² (obecnie NID) oraz wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków. Karty adresowe dóbr kultury są dokumentacją pomocniczą wykorzystywaną przez NID i wojewódzkiego konserwatora zabytków.

10. Zarządzenie Nr 39 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 grudnia 2006 roku w sprawie nadania statutu Krajowemu Ośrodkowi Badań i Dokumentacji Zabytków, stanowiącego załącznik do zarządzenia. Zgodnie z paragrafem 3. statutu celem KOBiDZ jest realizacja polityki państwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opieki na tym dziedzictwem. W celu realizacji swoich zadań Ośrodek m.in. opracowuje i wdraża jednolity system dokumentacji dziedzictwa kulturowego, wprowadza i upowszechnia nowe standardy metodologiczne w zakresie badań, dokumentacji i konserwacji zabytków, gromadzi odpisy decyzji wojewódzkich konserwatorów zabytków o wpisie obiektów do rejestrów zabytków, prowadzi krajową ewidencję zabytków.
11. Zarządzenie Nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2010 roku w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, na mocy którego KOBiDZ otrzymuje nazwę Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz nadaje się mu statut stanowiący załącznik do zarządzenia. Zgodnie z paragrafem 3. statutu Instytut realizuje zadania w zakresie zrównoważonej ochrony dziedzictwa kulturowego Polski w celu jego zachowania dla

przyszłych pokoleń. Do zadań Instytutu należy m.in. archiwizowanie zbiorów dokumentów związanych z ochroną zabytków oraz ich digitalizacja i upowszechnianie, gromadzenie dokumentacji krajowej ewidencji zabytków, ewaluacja i doskonalenie systemu ochrony i ewidencji dziedzictwa materialnego i niematerialnego, tworzenie i upowszechnianie standardów dokumentacji, badania i konserwacji poszczególnych kategorii zabytków.

12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²³. Wymienia ono m.in. wzory kart ewidencyjnych: zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, zabytku nieruchomego niewpisanego do rejestru, zabytku ruchomego, zabytku archeologicznego oraz karty adresowej zabytku nieruchomego.

Wszystkie dotychczas sporządzone na mocy wymienionych przepisów prawnych dokumentacje ewidencyjne i wydane decyzje zachowują swoją ważność.

Ewidencja jako forma dokumentacji

Ewidencja stanowi uporządkowany zbiór wykonanych według jednolitych wzorów opracowań, zawierających podstawowe informacje o obiektach zabytkowych. Ewidencja zabytków nieruchomych zawiera: dane administracyjne i adresowe, rys historyczny, opis obiektu, fotografie i plany. Obejmuje pojedyncze obiekty architektoniczne, zespoły budowlane (np. folwarki), zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, zabytkowe parki i cmentarze. Ewidencja zabytków ruchomych obejmuje głównie dzieła sztuki, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej prezentujące minione kierunki artystyczne, jak również ruchome zabytki techniki stanowiące wyposażenie fabryk i innych zakładów przemysłowych oraz środki transportu i inne wyroby. Ewidencja zabytków jest działaniem obowiązkowym dla wojewódzkich urzędów ochrony zabytków oraz gmin.

Jej celem jest rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie i ich udokumentowanie, zebranie i opracowanie podstawowych informacji merytorycznych o nich, zebranie informacji administracyjno-

-adresowych, tworzenie opracowań dla obiektów zagrożonych rozbiórką, destrukcją lub gruntowną przebudową, monitoring zasobu zabytkowego.

Z powodu stale rozszerzającego się na kolejne grupy zakresu zainteresowań konserwatorskich ewidencja rozumiana jako sporządzanie dokumentacji jest działaniem ciągłym i nigdy nie zostanie definitywnie zakończona. Możliwe jest jedynie zaspokojenie potrzeb w określonym momencie.

Rzetelnie opracowana ewidencja umożliwia prowadzenie planowej polityki konserwatorskiej w zakresie wpisów do rejestru zabytków, współpracę konserwatora z władzami samorządowymi przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego, planowanie i prowadzenie prac remontowo-budowlanych, dofinansowanie prac konserwatorskich, przygotowywanie szczegółowej dokumentacji wybranych obiektów zabytkowych, tworzenie zbioru informacji o zabytkach na określonym terenie (gmina, powiat, województwo). Ewidencja ułatwia również podejmowanie przez konserwatorów zabytków szybkich decyzji w sprawach interwencyjnych.

Przy braku szczegółowej dokumentacji konserwatorskiej obiektu praktycznie musi zastąpić ją ewidencja.

Krajowa ewidencja zabytków, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²⁴, prowadzona obecnie w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID składa się z dwóch zespołów dokumentów:

- egzemplarzy dokumentacji ewidencyjnej wykonanych według wzorów dla poszczególnych grup obiektów przechowywanych w osobnych kartotekach. Są to karty ewidencyjne architektury i budownictwa, ewidencje zabytkowej zieleni, karty zabytków ruchomych, karty ruchomych zabytków techniki, karty cmentarzy, teczki miast i stanowiące obecnie materiał pomocniczy karty adresowe;
- odpisów decyzji o wpisie do rejestru zabytków, obecnie – potwierdzonych kopii decyzji o wpisie wraz z odpisami/kopiami innych rozstrzygnięć administracyjnych dotyczących zabytków (nieruchome i ruchome, z których wydzielono technikę).

Ponadto w skład krajowej ewidencji zabytków wchodzi odpisy decyzji archeologicznych i karty AZP gromadzone w Dziale Archeologii NID.

Ewidencja jako forma ochrony zasobu zabytkowego

Według obowiązujących przepisów najskuteczniejszą prawną ochronę zabytków zapewnia wpis do rejestru zabytków.

W urzędach konserwatorskich funkcjonują wykazy obiektów o cechach zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków, pod nazwą „ewidencja konserwatorska”, „ewidencja zabytków” lub „wojewódzka ewidencja zabytków”. Zazwyczaj prowadzone są one w formie spisów obiektów – czasem z własnymi numerami – lub w formie pogrupowanego zbioru kart wykonanych na różnych formularzach – zwykle przygotowanych na potrzeby danego urzędu. Obiekty te zostały uznane przez urzędy konserwatorskie za zasługujące na ochronę, lecz nie na wpis do rejestru. Zakres merytoryczny (tj. lista obiektów) nie pokrywa się z zasobami zgromadzonej dokumentacji ewidencyjnej – jest znacznie szerszy. Obiekty wyszczególnione w tych wykazach nawet jeśli nie wchodzi w skład gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków, są uwzględniane zgodnie z artykułem 145. Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku: o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²⁵ w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a także w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego²⁶.

Informacje o obiektach umieszczonych w tak prowadzonych wykazach nie są niestety przekazywane do NID, a tym samym obiekty te nie wchodzi w skład prowadzonej tu krajowej ewidencji zabytków. Faktyczna ochrona konserwatorska tych obiektów jest trudna z powodu braku podstaw prawnych, m.in. odpowiedniego zapisu w Ustawie i rozporządzeniach. Trzeba pamiętać, że w rozumieniu Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ewidencja jest to zbiór wykonanych kart ewidencyjnych.

Obecny stan zasobu w zbiorach NID

Zgodnie z paragrafem 13. Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, kartę ewidencyjną zabytku sporządza się co najmniej w dwóch egzemplarzach, z których jeden włączany jest do wojewódzkiej ewidencji zabytków, a drugi do krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa na podstawie statutu nadanego przez ministra kultury i dziedzictwa narodowego. W Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków przechowywane są następujące dokumentacje ewidencyjne (stan na dzień 31 grudnia 2011 roku):

- karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa (138 304 sztuki, w tym 104 420 kart białych i 33 884 kart zielonych)²⁷,
- karty adresowe zabytków (650 000),
- ewidencje zabytkowej zieleni (92 49),
- karty ewidencyjne cmentarzy (25 367),
- teczki urbanistyczne (1274),
- karty zabytków ruchomych (371 876),
- karty ewidencyjne zabytków ruchomych techniki (9710).

Teoretycznie zasób ten powinien pokrywać się z ewidencją znajdującą się w zbiorach wojewódzkich konserwatorów zabytków i ich delegatur, niemniej nie zawsze tak jest. Zdarza się, że wykonane dokumentacje ewidencyjne są przekazywane do NID ze znacznym, nawet kilkuletnim opóźnieniem. Brak jest systemu bieżącej informacji o zlecanych opracowaniach. Niestety, zdarza się również, że giną dokumentacje ze zbiorów urzędów konserwatorskich i egzemplarz w zbiorach DEiRZ staje się jedynym istniejącym. Fakt ten stanowi z pewnością jedną z przyczyn wykonania części powtórnie zlecanych dokumentacji.

Formy dokumentacji ewidencyjnej, dynamika ich tworzenia i ocena wartości merytorycznej

Karta zielona

Powstała w 1958 roku w wyniku działań ZMOZ. Jest dokumentem dwustronnym o formacie A4. Zawiera 37 rubryk, w które wpisywane były podstawowe dane

Nr	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z				
1. Obiekt zabytkowy DOM MIESZKALNY Pl. Wolności Nr.8 06.22 brosz. srodynkowy																													
2. Miejscowość LWÓWEK ŚLĄSKI miasto 1466																													
3. Wiek XVI	4. Styl			5. Kubatura m³ 564.6			6. Powierzchnia w m² a) zabytkowa: 44.3 b) użytkowa:			20. Przynależność administracyjna a) województwo: Wrocławskie b) powiat: Lwówek c) gmina:																			
7. Materiał budowlany	Przed zniszczeniem			Po odbudowie			11. Ilość budynków 1			12. Ilość kondygnacji 4			13. Użytkowanie wnętrza według ilości: a) izb mieszkalnych 4 b) innych pomieszczeń c) piwnic 1			14. Grunty należące do zabytku: a) ogrody stylowe b) sady i grunty uprawne c) lasy d) wody e) inne			21. Stacja a) kolejowa: Lwówek b) autobusowa: Lwówek			22. Właściciel i jego adres M Z B M Lwówek							
a) ściany: kamień cegła																													
b) sklepienia: kamień cegła																													
c) stropy: drewno																													
d) wiązania dachu: drewno																													
e) krycie dachu: dachówka																													
8. Wypożyczenie architektoniczne wsporniki wnętrza, detale elewacji, wykusz i szczyty, detale datowane 1562 r., strop drewniany profilowany, piec kafelowy rokokowy										15. Przeznaczenie pierwotne budynku bud. mieszkalny										23. Użytkownik i jego adres lokatorzy Lwówek									
9. Autorzy i data budowy i przebudowy Zbudowany w XVI w. kapitalny remont 1956 r. M P R B										16. Użytkowanie w latach ubiegłych bud. mieszkalny										24. Inwestor i jego adres									
10. Udostępnienie dostępny										17. Użytkowanie obecne bud. mieszkalny										25. Rejestr zabytku Nr. 337 rok 13.01.1956 miejsce przechowywania									
18. Nadaje się do użycia na										19. Data, rodzaj i stopień zniszczeń i odbudowy										26. Nazwa księgi hipotecznej						27. Nr hipoteczny			
Data										O P I S										Zniszczenia %		Odbudowa %		28. Akta					
VIII.1939 r.																								29. Fotografie					
XI.1939 r.																								30. Inwentaryzacja pomiarowa					
XII.1945 r.										zdeprawowany																			
1959										po remoncie																			
VII.1965										Stan dość dobry																			

Jedn. PWN Orlin z r. 791 E
OZGraf. Lz. 1882 (14.000) kart. 3 kl. 16.12.64.

o obiekcie, tj.: określenie przynależności administracyjnej, nazwa obiektu zabytkowego, wiek powstania, styl budowy, kubatura, powierzchnia zabytkowa i użytkowa, materiał budowlany, z którego były wykonane ściany, sklepienia, stropy, wiązania i pokrycie dachu. Karta zawiera również informacje o wyposażeniu architektonicznym, autorach obiektu i datach budowy i przebudów oraz informacje o udostępnieniu obiektu, liczbie kondygnacji, pierwotnym i aktualnym użytkowaniu, możliwościach adaptacji, a także o gruntach należących do zabytku. Określano również czas powstania, rodzaj i stopień zniszczeń oraz daty odbudowy, dla których stosowano określenia procentowe. Ważnym uzupełnieniem były informacje o właścicielu i użytkowniku oraz ich adresach, o numerze i dacie wpisu do rejestru, jak również nazwie księgi hipotecznej i numerze hipotecznym. W karcie zawarte były również informacje o aktach archiwalnych i inwentaryzacji pomiarowej, a przede wszystkim, niezwykle dziś cenne – schematyczny plan,

fotografie i opis. Formularz miał rubryki dotyczące przebiegu prac konserwatorskich, ich kosztów oraz przeprowadzanych inspekcji. Zasadniczą akcją ewidencjonowania zabytków na kartach zielonych przeprowadzono w latach 1959-1964. Karty wykonywano do końca lat 60. XX wieku, a sporadycznie również w latach 70. XX wieku. Większość kart dotyczyła zabytków architektury i budownictwa wzniesionych do połowy XIX wieku, ale wykonywano również karty dla wybitniejszych dzieł późniejszych, karty dla parków i cmentarzy oraz założeń urbanistycznych.

Zasób ten obrazuje niejednorodną wiedzę i „podejście emocjonalne” wykonawców ewidencji, np. na Ziemiach Odzyskanych ewidencja obejmuje mniej obiektów i jest mniej dokładna. Łącznie wykonano około 50 000 kart dla obiektów wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków. Godne podziwu jest tempo ówczesnej akcji ewidencyjnej. Niestety, w wielu przypadkach odbiło się ono na jakości tworzonej dokumentacji. Nie objęto nią sporej liczby obiektów. Nierzadko zawiera ona niepełne i niesprawdzone informacje. Dziś karty zielone stanowią cenny, choć już archiwalny zbiór informacji o obiektach zabytkowych, ich ówczesnym zasobie i stanie zachowania²⁸. Dobór rubryk na karcie miał przede wszystkim znaczenie

1. Karta zielona zabytku nieruchomego, w zbiorach archiwum NID

1. Green card of a non-movable monument – in NHBP's archives

praktyczne, z czasem informacje w nich zawarte nabrały wagi naukowej. Szczególnie zawarty w nich materiał zdjęciowy, chociaż zróżnicowany technicznie, stanowi unikatową ikonografię dla obiektów zwłaszcza przekształconych, zniszczonych i nieistniejących.

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, tzw. karta biała

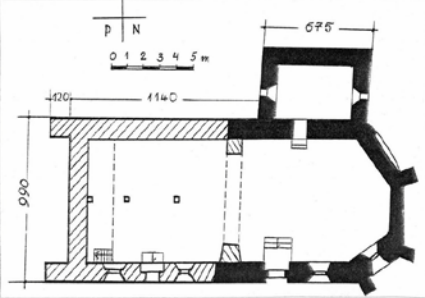
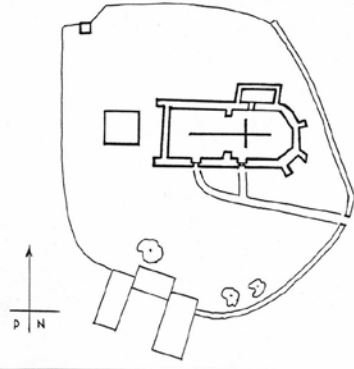
W 1975 roku opracowany został pod kierunkiem prof. Wojciecha Kalinowskiego nowy wzór karty ewidencyjnej, tzw. karta biała (od barwy kartonu, na którym była drukowana). Karta biała nie była kontynuacją karty zielonej. Miała tworzyć pierwszą centralną ewidencję architektury i budownictwa w Polsce służącą ochronie zabytków. Zawiera ona, oprócz danych uwzględnionych na karcie zielonej, obszerniejsze informacje historyczne, opisowe, konserwatorskie, plany sytuacyjne i rzuty obiektów oraz rozbudowany serwis fotograficzny, a także informacje dotyczące bibliografii i archiwaliów²⁹. Karta biała zabytku określa ewidencjonowany obiekt, czas jego powstania, miejscowość i dzielnicę, w której się znajduje, adres z numerem hipotecznym, przynależność administracyjną według województwa, powiatu i gminy, poprzednią nazwę miejscowości, przynależność administracyjną przed 1 czerwca 1975 roku. Karta zawiera również rubryki dotyczące właściciela zabytku i jego adresu, użytkownika zabytku i jego adresu, numeru rejestru zabytków oraz datę wydania decyzji o wpisie zabytku do rejestru. Na karcie umieszczane są również zdjęcia, plany sytuacyjne i rzuty obiektu ewidencjonowanego oraz rubryki z informacjami o jego twórcach, historii jego budowy i stylu. Na szczegółowy opis obiektu składają się: sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrza, wyposażenie i instalacje. Karta podaje kubaturę obiektu, jego powierzchnię użytkową, informacje o pierwotnym przeznaczeniu, użytkowaniu obecnym, pracach budowlanych i konserwatorskich, ich przebiegu i dokumentacji po 1945 roku oraz o stanie zachowania. Wprowadzono w niej również miejsce na wypisanie najpilniejszych postulatów konserwatorskich. Na formularzu znajdują się również pola do wpisania informacji o aktach archiwalnych i źródłach ikonograficznych (rodzaj, numer i miejsce przechowywania), bibliografii, uwag różnych, danych osób ją opracowujących oraz informacji

o przechowywaniu negatywów, jak również do wpisania adnotacji o inspekcjach, informacji o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających) oraz liczbie załączników – wkładek, na których umieszczane są dodatkowe materiały dotyczące obiektu: opisy, zdjęcia, plany. Pozwalają one także na aktualizację karty, dołączanie nowych informacji lub aktualnych fotografii.

Formularz karty białej był kilkakrotnie nieznacznie modyfikowany – w związku ze zmianami administracyjnymi w kraju, koniecznością uściśleń adresowych oraz potrzebą efektywniejszego rozplanowania rubryk.

W 1983 roku w Ośrodku Dokumentacji Zabytków opracowana została instrukcja wypełniania karty. W 1986 roku opublikowano jej drugie wydanie, nieznacznie poprawione. W 2008 roku przygotowano nową instrukcję – zasadniczy schemat wypełniania karty pozostał niemal bez zmian. Korekcie uległy techniczne warunki jej wykonania dla dzieł architektonicznych i budowlanych. Karty ewidencyjne wykonywane są według jednolitego wzoru dla wszystkich rodzajów obiektów architektury i budownictwa, poczynając od architektury sakralnej i rezydencjonalnej, poprzez budowle publiczne i obronne, budownictwo mieszkalne, przemysłowe, folwarczne i gospodarcze, aż po obiekty małej architektury – budowle parkowe, studnie, ogrodzenia. W zbiorach DEiRZ NID znajdują się również karty opracowywane dla zespołów budowlanych (np. folwarków, zespołów szpitalnych, fabrycznych itp.) oraz zespołów urbanistycznych i ruralistycznych.

Wybór obiektów i liczba zleczanych do wykonania kart białych przez wiele lat były zależne wyłącznie od posiadanych środków oraz indywidualnego uznania (zainteresowań) poszczególnych wojewódzkich konserwatorów zabytków. Nie było i nie ma do tej pory jednolitego klucza wyboru obiektów podlegających ewidencji w pierwszej kolejności. W związku z tym powstał bardzo zróżnicowany zasób ilościowy i jakościowy kart ewidencyjnych. Niektórzy konserwatorzy dążyli do wykonania kart dla jak największej liczby obiektów zlokalizowanych na podlegającym im terenie, inni preferowali obiekty z określonych grup (np. budownictwo folwarczne, budownictwo ludowe, architektura drewniana, rezydencjonalna itd.). W wielu przypadkach nie miało znaczenia, czy obiekt był

OŚRODEK DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW W WARSZAWIE KARTA EWIDENCYJNA ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	Ł	M	N	O	P	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	Nr	LUBUSKIE
1. Obiekt KOŚCIÓŁ ŚW. WAWRZYNCA		2. Czas powstania 3 ćw. XIII w.		3. Miejscowość STUDZIENIEC																									
11. Zdjęcia, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja		4. Adres Studzieniec, centrum wsi nr hipoteczny...																											
		5. Przynależność administracyjna województwo lubuskie gmina Kożuchów Lubi Nowosolę																											
		6. Poprzednie nazwy miejscowości Studelscho /1255/, Streidelsdorf																											
		7. Przynależność administracyjna przed 1 VI 1975 województwo zielonogórskie powiat Nowa Sól																											
		8. Właściciel i jego adres Parafia rzym.-kat. p.w. św. Antoniego w Nowej Soli, ul. Piłsudskiego 14																											
		9. Użytkownik i jego adres Gmina wyznaniowa w Studzieńcu																											
		10. Rejestr zabytków Nr 295 data 12.04.1961																											

2

wpisany do rejestru zabytków, czy też nie. Na niektórych terenach karty ewidencyjne wykonywano w znacznej liczbie lub nie wykonywano wcale. Wiele najcenniejszych obiektów do dziś nie posiada karty białej, chociaż jest ona uznawana za podstawową formę ewidencji. Od 1986 roku w proces sporządzania ewidencji, korzystając z formularza karty białej, włączyło się Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie. Jego wyspecjalizowana pracownia wykonywała dokumentację budownictwa folwarcznego, systematycznie ewidencjonując kolejne obszary. W pierwszej kolejności akcją objęto historyczne tereny Wielkopolski i Pomorza Środkowego.

Po reformie administracyjnej w 1999 roku w granicach dużych województw znalazły się obszary o zróżnicowanym zasobie ewidencyjnym. W niektórych urzędach konserwatorskich dążono do szybkiego wypełnienia luk w posiadanej dokumentacji. Chlubnym przykładem jest województwo lubelskie, w którym zlikwidowano braki ewidencyjne dla obiektów

wpisanych do rejestru zabytków, mimo że na niektórych terenach nowego województwa sięgały one 90 procent.

W połowie lat 90. XX wieku pojawiły się próby centralnego kierowania zakresem powstającej dokumentacji ewidencyjnej architektury i budownictwa. Częścią środków finansowych przeznaczonych na ten cel zarządzał Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Sformułowano wówczas zasadę, że każdy obiekt wpisany do rejestru zabytków powinien mieć wykonaną kartę białą i rozpoczęto systematyczne uzupełnianie braków. Pojawiły się również programy i priorytety tematyczne, jak budownictwo drewniane (zwłaszcza sakralne), budownictwo przemysłowe, obiekty zagrożone i inne. Trwała akcja Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, które z czasem zaczęło wykonywać również dokumentację architektury rezydencjonalnej (kilkaset rocznie). Na ten cel przeznaczone były osobne granty.

Po roku 2000 nastąpił powrót do „stanu pierwotnego” czyli pozostawienia problemu ewidencji zabytków wojewódzkim konserwatorom. Skutkiem tego jest powolnie wydłużająca się lista braków ewidencji, również dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

2. Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, tzw. karta biała, w zbiorach archiwum NID

2. Record card of a monument of architecture and construction ("white" card) – in NHBP's archives

3

Najwięcej obiektów zabytkowych ewidencjonowano w latach 90. XX wieku – do 5000 rocznie. W XXI wieku (po wprowadzeniu nowej Ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami) liczba ta oscylowała wokół 1500 rocznie, obecnie poniżej 1000. Zaznaczyć należy, że w tym ostatnim okresie podwyższył się poziom merytoryczny opracowywanych dokumentacji.

Ogromna wartość i znaczenie dokumentacji ewidencyjnej gromadzonej w NID polega m.in. na zebraniu w jednym miejscu podstawowych informacji dotyczących zabytków nieruchomych z całego kraju (również tych nieistniejących). Często fotografie lub plany wraz z krótką informacją zawartą w starych kartach ewidencyjnych są jedynym śladem i dokumentem pozostałym po istniejących niegdyś obiektach.

Jednolity, uniwersalny wzór karty ewidencyjnej obowiązuje w całym kraju. Umożliwia dokumentację wszelkich istniejących typów zabytków nieruchomych i ich zespołów. Od lat 90. XX wieku wykorzystywany jest również do sporządzania opracowań urbanistycznych i ruralistycznych. Dobrze wykonana karta biała zawiera pełną, kompleksową informację o obiekcie, dostosowaną do potrzeb i zakresu działań konserwatorskich. Jednakże jej sporządzenie jest czasochłonne i dość kosztowne. Godny uwagi jest fakt, że opracowany w połowie lat 70. formularz niemalże w pełni spełnia, a nawet przekracza dyrektywę Rady Europy *Data Core Index on Architectural Heritage* z 1992 roku.

Nowe wzory białych kart, nawiązujące bezpośrednio do kart wykonywanych w latach ubiegłych, wprowadziło Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych

za granicę niezgodnie z prawem³⁰. Pojawił się w nim m.in. nowy, chyba nie do końca przemyślany, wzór karty ewidencyjnej zabytku niewpisanego do rejestru zabytków, który nie satysfakcjonuje chyba nikogo, ponieważ zawiera jedynie podstawowe informacje o obiekcie nie pozwalające na ocenę jego wartości i właściwie mało różni się od karty adresowej. Miejmy nadzieję, że wkrótce zostanie on zniesiony.

Karta adresowa, tzw. fiszka

Pomysłodawcą prowadzenia w latach 80. XX wieku dokumentacji w formie kart adresowych, tzw. fiszek, był również prof. Wojciech Kalinowski. Adresowy spis zabytków architektury i budownictwa (tzw. fiszki) miał na celu umożliwienie pełnego rozpoznania zasobów zabytkowych oraz waloryzacji przez wojewódzkich konserwatorów³¹. Fiszki przygotowywane były z myślą o kolejnej edycji spisu zabytków. Obecnie są one uzupełnieniem dokumentacji ewidencyjnej (około 650 000 kart adresowych). Zawierają podstawowe informacje o obiektach, a więc: dane administracyjne, adresowe, datowanie, określenie materiału oraz fotografię obiektu. Niektóre fiszki zawierają również informacje o wpisie do rejestru i dokumentacji ewidencyjnej (kartach zielonych i białych). Na tę formę dokumentacji skierowano w latach 80. XX wieku większą część środków przeznaczonych na ewidencję architektury. Wykonywano je do połowy lat 90. Obejmowały one wszystkie obiekty potencjalnego zainteresowania konserwatorskiego na terenie poszczególnych jednostek administracyjnych. Można przyjąć, że na niektórych terenach spisano wszystkie godne uwagi obiekty (około 50-60 procent terenu kraju – województwa wschodnie i część centralnych). Na nielicznych obszarach akcji nawet nie rozpoczęto lub wykonano w bardzo niskim procencie (dawne województwo warszawskie, dawne województwo katowickie). Obiekty z terenów jednostek administracyjnych, na których akcję zakończono, opisane zostały w 20 tomach *Spisu zabytków architektury i budownictwa w Polsce*³².

Karty adresowe usankcjonowało prawnie dopiero Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja

30. Karta adresowa, tzw. fiszka, w zbiorach archiwum NID

31. Address index card – in NHBP's archives

2004 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem³³. Na podstawie paragrafu 12. tego rozporządzenia na fiszce adresowej znajdują się: rodzaj zabytku, jego nazwa i miejsce położenia, z podaniem nazwy ulicy, numeru posesji oraz nazwy gminy i powiatu. Najczęściej na fiszce umieszczane jest również zdjęcie obiektu. Zgodnie z tym rozporządzeniem, po sprawdzeniu, czy dane zawarte na karcie ewidencyjnej są wyczerpujące i zgodne ze stanem faktycznym, wójt (burmistrz, prezydent miasta) włącza kartę adresową do gminnej ewidencji zabytków. Na niektórych terenach karty te stały się bazą dla gminnej ewidencji zabytków i do dziś trwa ich weryfikacja i uzupełnianie.

Karty adresowe – tam gdzie były konsekwentnie opracowywane – dały pełen obraz zasobu zabytkowego na terenie województwa (rejestr i godne uwagi obiekty pozarejestrowe) i dały podstawę do stworzenia racjonalnej polityki konserwatorskiej (wpisy do rejestru, zlecenie kart białych, działania planistyczne). W wersji wydrukowanych spisów stanowią do dziś podstawę działania konserwatorskiego dla zasobu niewpisanego do rejestru zabytków. Wykonane w latach 80. XX wieku karty z czasem nabrały naukowej wartości dokumentacyjnej. Stanowią obraz historycznej zabudowy Polski w najszerszym, jak dotychczas, zakresie. Szczególnej wartości nadaje im fakt, że ich zasób został stworzony przed okresem intensywnych przemian polityczno-gospodarczych kraju, których skutkiem były również gwałtowne zmiany krajobrazu kulturowego.

Nowy wzór karty adresowej stanowiącej podstawę gminnej ewidencji zabytków wprowadziło wspomniane wcześniej Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem³⁴. Karta adresowa zawiera osiem rubryk: nazwa, czas powstania, miejscowość, adres, przynależność administracyjna, informacja o formie ochrony, dane o autorze, data opracowania karty, a także fotografię z opisem wskazującym orientację lub mapę z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym.

Ewidencja parków i alei zabytkowych

W 1975 roku Ministerstwo Kultury i Sztuki w porozumieniu z Ministerstwem Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego podjęło inicjatywę ewidencji zabytkowych parków, ogrodów i alei. Jej efektem było opracowanie wzoru zeszytu ewidencyjnego (wraz z instrukcją wypełniania), który został wykorzystany w prowadzonej do końca lat 90. XX wieku akcji ewidencyjnej. Zbiór ewidencji gromadzony był i przechowywany przez wiele lat w wyodrębnionym w 1983 roku z Muzeum Narodowego w Warszawie Zarządzie Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, który w 1992 roku opublikował opracowanie pt. *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce*, będące spisem zidentyfikowanych do tego czasu historycznych założeń zieleni³⁵. W 1994 roku Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych przekształcony został na Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu.

Dokumentacja ewidencyjna historycznych parków i ogrodów składa się z części opisowej i graficznej. Część opisowa zawiera podstawowe dane administracyjne obiektu, historię z opisaniem kolejnych faz przekształceń układu kompozycyjno-przestrzennego, analizę stanu istniejącego oraz zachowania substancji zabytkowej, a także wnioski dotyczące sposobu ochrony konserwatorskiej. Część graficzna przedstawia istniejący stan założenia, analizę kompozycyjną oraz strefy ochrony konserwatorskiej z propozycją przebiegu granicy ochrony zabytkowego układu. Skondensowany zapis podstawowych informacji zawiera tzw. metryczka parku, stanowiąca zwykle pierwszą stronę ewidencji.

Ewidencja parków i alei zabytkowych obejmuje cały kraj i jest w zasadzie kompletna. Od czasu przejęcia jej w 2002 roku przez ówczesny Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków przybywa bardzo niewiele opracowań (kilkanaście rocznie). Warto nadmienić, że jeszcze w latach 90. liczba nadsyłanych dokumentacji dochodziła do około 100 rocznie.

Ewidencja opracowana jest na podstawie przyjętego schematu, w formie tekstowej, z załącznikami graficznymi (mapy, plany) i fotografiami. Tabelaryczny układ (charakterystyczny dla pozostałych ewidencji) zachowany został w tzw. metryczce. Pomimo obowiązującego jednolitego schematu i komisyjnego przyjmowania opracowań, merytoryczna jakość ewidencji założeń zieleni jest bardzo zróżnicowana. W zasadzie

STOWARZYSZENIE NAUKOWO-TECHNICZNE INŻYNIERÓW
I TECHNIKÓW OGRODNICTWA
Zarząd Główny
Zespół Rzeczoznawców
00-043 Warszawa, ul. Czackiego 3/5

EWIDENCJA ZABYTKOWEGO PARKU

W S Z T Y N O R C I E

gmina Węgorzewo
województwo suwalskie

Recenzja:

mgr Helena Kuśnierz

Opracowali:

mgr inż. Elżbieta Jankowska

mgr inż. Barbara Hugo-Bader

mgr inż. Izabella Bontempo

Warszawa, wrzesień 1983 r

ARCHIWUM
OŚRODEK OCHRONY
ZABYTKOWEGO KRAJOBRAZU
ul. Szwoleżerów 9 tel. 621 62 41 w. 244

Nr inw. 4320

BIBLIOTEKA
Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołu Pałac. O. Gł.
Nr inw. 4320 dep
ul. Szwoleżerów Nr 9, tel. 29-67-78

4

najlepiej opracowane są dokumentacje wykonane w ostatnich 15 latach, dlatego też niektóre spośród wykonanych wcześniej, a dotyczących najcenniejszych założeń, wymagałyby powtórnego opracowania.

Karta cmentarza

Nieliczne cmentarze zostały zewidencjonowane w latach 60. XX wieku na kartach zielonych. Odrębny wzór ewidencji cmentarzy powstał w 1980 roku w Ministerstwie Kultury i Sztuki. W 1984 roku kierowanie akcją ewidencji przejął wspomniany wyżej Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-

-Ogrodowych. Od tego momentu akcja ruszyła intensywnie w całej Polsce. Ewidencja cmentarzy została praktycznie zakończona w latach 90. Od czasu przejęcia jej w 2002 roku przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków przybywa bardzo niewiele kart, stanowiących uzupełnienie istniejącej ewidencji lub będących powtórzeniami kart dawniej wykonanych. Karta ewidencyjna cmentarza zawiera dane administracyjne i adresowe, plan cmentarza, wycinki map oraz fotografie. W kartach znaleźć można m.in. informacje o najstarszych i najciekawszych nagrobkach, a także o zadrzewieniu (starodrzewiu), czasie

Województwo dolnośląskie		KARTA CMENTARZA		NR 2027
A 1. Miejscowość BIELAWA	6. Nazwa cmentarza (ew. nazwa dawna) parafialny (par. rzym.-kat. Wniebowzięcia NM Panny, ul. Wolności)	B 13. Najstarszy istniejący nagrobek (data) 1872, 1880 r.	15. Groby o znaczeniu historycznym lub osób szczególnie zasłużonych kaplice – mauzolea: - rodziny Franz (k. XIX w.) - rodziny Fröhlich (neoklasycyzm) - rodziny Postpischil (neobarok) nagrobek rodziny Neugebauer (sygn.), ok. 1922 r. – autor: H. Dammann z Zielonej Góry	
3. Powiat Dzierżoniów	7. Cmentarz dawny tak	14. Istniejąca dokumentacja cmentarza i miejsce jej przechowywania 1) teczka ewidencyjna cmentarza, oprac.- H. Grad, 1980 r., mps w arch. WOSZOZ- Del. Wałbrzych		
2. Gmina miejska	Cmentarz nowy (po 1945r.) tak	Plan aktualny		
4. Adres cmentarza ul. Żeromskiego Dz. Nr 639,640, obr. Północ	8. Data założenia IV ćw. XIX w.	Plan dawny - mapa topograficzna w skali 1:25000 z 1888 r., aktualizowana w pocz. XX w. - kopia w archiwum SOZ – Wałbrzych		
5. Poprzednia nazwa miejscowości LANGENBIELAU	9. Przynależność wyznaniowa obecna - rzym.-kat. dawna - katolicki	Inne materiały archiwalne		
6. (Nie) czynny ew. podstawa zamknięcia czynny, zapleciony	10. Powierzchnia w ha: ogólna - 3.0362 wolna - -	16. Bibliografia		
11. Położenie cmentarza - W centrum miasta, na zach. od zespołu kościoła paraf., od którego oddzielony ulicą, powiększony od zach. o część współczesną.		17. Uwagi użytkownika		
12. Uwagi Ter. Org. Adm. Państwowej				

Nor rej.: 691/Wt z dn 30.03.1948

powstania, przynależności wyznaniowej oraz istniejącej dokumentacji i bibliografii dotyczącej danego cmentarza.

Aczkolwiek zewidencjonowano zdecydowaną większość cmentarzy tego wymagających, to przeważająca część tej dokumentacji ma mierną wartość merytoryczną i wymaga poprawy lub powtórzenia. Niedokładne są plany sytuacyjne i plany cmentarzy, często brak jest dokumentacji fotograficznej umożliwiającej identyfikację obiektu.

W nowym rozporządzeniu z 2011 roku nie wprowadzono nowego wzoru karty cmentarza i w dalszym ciągu dokumentacja ta wykonywana jest na nieznacznie zmodyfikowanym wzorze karty opracowanej blisko 30 lat temu.

Teczka urbanistyczna

Teczki ewidencji zabytkowych miast stanowią zamknięty zbiór dokumentacji stworzonej w latach 1962-1963 siłami Pracowni Urbanistyki ODZ. Obejmują one 1264 miasta (tj. większość historycznych miejscowości w Polsce, które posiadały kiedykolwiek prawa miejskie) oraz 24 wsie. Teczka ewidencyjna miasta zawiera krótki rys historyczny miejscowości, charakterystykę układu przestrzennego i zabudowy, często wykazywało obiekty zabytkowych zlokalizowanych na

terenie tej miejscowości, odrisy archiwalnych planów i fotografie. Unikatową wartość mają dziś dołączone do niektórych teczek fotografie lotnicze. Dodatkową dokumentacją stanowiącą uzupełnienie teczek są inwentaryzacje urbanistyczne i waloryzacje układów przestrzennych miast.

Teczki urbanistyczne były pierwszą próbą kompleksowego ujęcia stanu zachowania elementów zabytkowych układów przestrzennych, a zarazem próbą sformułowania ocen kwalifikacyjnych w stosunku do całości lub części zachowanych historycznych ośrodków miejskich¹⁶. Mimo bardzo zróżnicowanej zawartości merytorycznej teczek są cennym zbiorem dokumentacji oraz świadectwem ówczesnego podejścia konserwatorskiego do tej problematyki.

Pomimo prób weryfikacji ewidencji urbanistycznej i ruralistycznej w latach 70. XX wieku dokumentacja tej grupy została praktycznie zaniechana. Próbą wypełnienia tej luki są powstające od lat 90. XX wieku ewidencje układów miejskich

4. Dokumentacja ewidencyjna parku, w zbiorach archiwum NID
4. Record documentation of a park – in NHBP’s archives
5. Karta ewidencyjna cmentarza, w zbiorach archiwum NID
5. Record card of a cemetery – in NHBP’s archives

771.

MAZOWIECKIE

WĘGRÓW Miejscowość		WARSZAWA Województwo ŚH-DŁCE	WĘGRÓW Powiat
WĘGRÓW, VANDROVIENSIS, VANGROVIENSIS, VANGROVIENSIS Poprzednie nazwy miejscowości		Data i nr orzeczenia konserwatorskiego	Nr teczki
		Nr odnoszących akt konserwatorskich	
Status administracyjny MIASTO POW.		Siedziba władz terenowych P.R.N.	
OPRACOWANIE HIST. M. WĘGRÓWA OPRAC. A. OLAPIKA : 7. KAZIMIERKI 1957 ARCH. NUM. N.K.2. 130			
Studia hist.-urb. rok wykonania, autor, miejsce przechowywania i sygnatura.			
Dane archeologiczne			
PLAN PERSPEKT. I ETAPONY LATNIERDZ. 1958 NYK. WD7. PRAC. URB. ARCHIVUM M. U. A. P. W. R. N.			
Plany zagospodarowania przestrzennego, rok wyk., autor, miejsce przechowywania i sygnatura			
Spis zawartości teczki			
1 DANE HISTORYCZNE		15	
2 CHARAKTERYSTYKA UKŁADU PRZESTRZ.		16	
3 WYKAZ OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH		17	
4 WYCINEK MAPY KWATERMINTROJNA		18	
5 PLAN JYT. CZĘŚCI M. WĘGRÓWA '1822 R.		19	
6 PLAN WIDOKOWY 1:5000		20	
7		21	
8		22	
9		23	
10		24	
11		25	
12		26	
13		27	
14		28	
15		29	
U w a g i:			

Jedn. zam. 1558/S/On/62 — 1280—LDA—36A.62—2.560 teczek—Karton i piśm. kl. III B1 i A1/250 i 70 g

6

i wiejskich sporządzane na formularzu karty białej. Rozwiązanie to jest stosowane systemowo w niektórych województwach, np. wielkopolskim, lubuskim, świętokrzyskim.

Karta zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego

Dokumentacja dotycząca zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego składa się w głównej mierze z kart ewidencyjnych zabytków ruchomych, tzw. kart białych. Pierwszy projekt karty ewidencyjnej oraz instrukcja jej wypełniania zostały przygotowane przez Zarząd

Muzeów i Ochrony Zabytków w roku 1961. Z chwilą powstania w roku 1962 Ośrodka Dokumentacji Zabytków przejął on całość spraw związanych z ewidencją zabytków w Polsce, w tym zabytków ruchomych. Kolejne modyfikacje dotyczące sposobu sporządzania dokumentacji zabytków ruchomych, dokonywane przez ODZ, następowały w latach 1964, 1975, 1978, 1987, 1995, 2006, 2011, natomiast karta ewidencyjna zabytków ruchomych uległa jedynie drobnym korektom w roku 1986 (m.in. wprowadzono tytuły rubryk w języku angielskim) oraz w roku 2011, kiedy to nowym rozporządzeniem wprowadzony został

A B C E F G H I J K M N O P R S T U V W X Y Z																										Nr No												
1. Określenie zabytku (definition) RZEŻBA – ANIOŁ													2. Materiał, technika (material, technique) drewno lipowe, polichromowane, złocenia na zaprawie kredowej													11. PRZEMYSŁ miejscowość (locality) PRZEMYSŁ gmina (community) PODKARPACKIE												
3. Styl (style) rokoko	4. Czas powstania (date) 3 ćw. XVIII w.	5. Autor, warsztat, szkoła (author) szkoła lwowska - krąg warsztatowy Jana Jerzego Pінsla		6. Wymiary (dimensions) 128 cm wys. (h), szer. (w), głęb. (d),		7. Ilość (quantity) 1		12. Miejsce przechowywania (location) Klasztor oo. Karmelitów Bosych przy kościele św. Teresy z Avilla w Przemyslu																														
8 Historia (history) Rzeźba umieszczona pierwotnie w zwieńczeniu ołtarza głównego jako jedna z czterech postaci aniołów trzymających w dłoniach insygnia tajemnicy Najśw. Sakramentu w Eucharystii. Po 1883 r., w trakcie renowacji ołtarza zdjęta i prawdopodobnie przechowywana w klasztorze lub przekazana do kurii ob. łac. Następnie przekazana do Muzeum Diecezjalnego w Przemyslu. W 1998 odzyskana przez klasztor oo. karmelitów, obecnie w trakcie konserwacji.													13. Właściciel jego adres (owner) Klasztor oo. Karmelitów Bosych w Przemyslu 37-700, ul. Karmelicka 1. Diecezja Przemyska																									
													9. Opis, znaki, sygnatury, napisy (descriptions, marks, signatures, inscription) Rzeźba półpełna. Postać stojąca w kontrapoście, ujęta w tanecznym układzie ciała, z wysuniętą do przodu lewą nogą. Ręce uniesione, prawa dłoń oparta nad piersią, lewej od łokcia brak – w trakcie rekonstrukcji. Głowa przechylona ku prawemu ramieniu. Twarz szeroka, broda drobna i mała, długi, prosty nos, wzrok spuszczonej w dół, mocno podcięte powieki. Włosy ułożone w pule nad uszami i na karku. Postać ubrana w długą szatę odsłaniającą ramiona, rozciętą wzdłuż lewej nogi do wysokości kolana, mocno udrapowaną od piersi w dół, z przewiązką na lewej ręce. Za prawym ramieniem połącz kłębiasto udrapowanego płaszcza owiniętego wokół bioder, z końcem rozwianym w bok. Fałdy ostro cięte, w dynamicznym układzie, kanciaste. Twarz i dłonie łagodnie modelowane, na pozostałych częściach ciała eksponowane mięśnie, ścięgna, stawy – anatomia postaci. Rzeźba w partii karnacji polichromowana, w partii szat złocona.													14. Udostępnienie (accessibility)												
10. Źródła i bibliografia (sources and literature) Übergabe Inventarium zur Kirche-Gebäude [...] 1784 (Inwentarz koś. karmelitów bosych w Przemyslu spisany 1784 w związku z przekazaniem zespołu karmelitów w ręce gr.kat.) Arch. Państw. w Przemyslu, sygn. 55; - o. B.J. Wanat, Zakon Karmelitów Bosych w Polsce, Kraków 1979, s. 269-270													15. Data i nr rejestru (designacion) 20.10.2003 r. B-77/16																									
17. Ikongrafia i negatywy fotograficzne Nr (iconography and negatives) Aleksandra Bek negatyw w posiadaniu autora karty													16. Akta (records)																									

zmodyfikowany wzór karty³⁷. Obecnie karta ta składa się z 20 rubryk obejmujących nazwę obiektu, jego charakterystykę (datowanie, wymiary, materiał, proveniencję), dane adresowe, opis, stan zachowania, dane dotyczące konserwacji, informacje archiwalne i ikonograficzne. Każda karta zaopatrzona jest w jedno lub więcej zdjęć danego zabytku. Karty wykonywane w latach 60. XX wieku miały często charakter kart adresowych, zaopatrzonych jedynie w podstawowe dane i zdjęcie. W latach późniejszych zaniechano sporządzania niepełnej dokumentacji, a wykonane wcześniej karty uzupełniono o pełne dane. Jakość wykonywanej dokumentacji systematycznie wzrastała. Ewidencja zabytków ruchomych jeszcze w latach 90. XX wieku powiększała się o około 10 000 kart rocznie. Obecnie do NID przesyłanych jest od 4000 do 7000 kart rocznie, a cały ich zbiór liczy dziś ponad 371 000.

- 6. Teczka urbanistyczna, w zbiorach archiwum NID
- 6. Urban planning files – in NHBP's archives
- 7. Karta zabytku sztuki i rzemiosła artystycznego, w zbiorach archiwum NID
- 7. Card of a monument of art and artistic craft – in NHBP's archives

Dokumentację zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego dopełniają zbiory specjalistyczne: zabytkowego złotnictwa i organów. Dokumentację zabytkowego złotnictwa stanowią wykonane na zlecenie ODZ w ostatnim dwudziestolecu XX wieku fotografie obiektów złotnictwa – głównie z terenów archidiecezji gdańskiej i gnieźnieńskiej oraz diecezji elbląskiej, kaliskiej, pelplińskiej, płockiej, toruńskiej i włocławskiej. Jest to, skatalogowany w 2006 roku, zbiór 18 500 fotografii prezentujący około 6500 obiektów z terenu 625 miejscowości. Mimo iż największy w skali kraju, nie stanowi pełnej dokumentacji tej gałęzi rzemiosła. W roku 2000 prace nad nim zostały przerwane z braku środków i do dziś nie zostały wznowione. Koperty zabytkowych organów, uwzględniające specyficzny charakter tych instrumentów (budowę, napęd, głosy itd.), opracowywane są na wzorce karty zaprojektowanej w 1975 roku przez specjalistów współpracujących z ODZ. Gromadzony od roku 1977 zbiór zawiera obecnie dane o około 3700 instrumentach. Większość kart prezentuje wysoki poziom merytoryczny – dane adresowe są dokładne, opisy szczegółowe, a załączone barwne fotografie spełniają wymagania profesjonalnej dokumentacji.

KRAJOWY OŚRODEK BADAŃ I DOKUMENTACJI ZABYTEKÓW W WARSZAWIE KARTA EWIDENCJI ZABYTEKÓW RUCHOMYCH TECHNIKI		DZIEDZINA NAUKI LUB TECHNIKI TRANSPORT BLISKI (PIONOWY) - DŹWIGI		9. Dane adresowe WARSZAWA (mięscowosc) śródmieście/warszawski (gmina/powiat) mazowieckie (województwo)	
1. Określenie zabytku (rodzaj, typ) DŹWIG (WINDA) OSOBOWA Udźwig 300 kg lub 4 osoby, napęd elektryczny, maszynownia górna, prędkość jazdy 0,50 m/s. I klatka 7 przystanków, II i III klatka 6 przystanków.		2. Czas powstania 1930		10. Właściciel i jego adres oraz jednostka nadzorcza (resort-departament) Spółdzielnia mieszkaniowa „3 Maja”, ul. 3 Maja 5; 00-401 Warszawa	
4. Dane firmowe (nazwa wytwórcy, kraj, marka, model i wszelkie inne oznaczenia firmowe i napisy) Roman Groniowski, Sp. Akc. Warszawa		3. Materiał (materiały) podstawowy Szyb murowany; kabina – drewno, szkło, stal; przewodnice – drewniane (dębowe); przeciwwagi żeliwne.		6 Ciężar kabiny ok.500 kg przeciwwagi ok. 1100 kg	
		5.Wymiary Przekrój szybu: 1750 x 1650 mm Wymiary kabiny: głębokość: 1150 mm szerokość: 1250 mm wysokość: 2150 mm		7. Ilość 3	
8. Fotografie i rysunki techniczne (6x9; 7,5x10,5; 9x12) pozwalające na identyfikację obiektu Winda w I klatce		Kamienica na ul. 3 Maja 5		11. Użytkownik i jego adres Spółdzielnia mieszkaniowa „3 Maja”, ul. 3 Maja 5; 00-401 Warszawa (nr inwentarzowy obiektu)	
				12. Miejsce pracy (przechowywania) Szyby wind przy klatkach schodowych nr 1, 2, 3	
				13. Udostępnienie za zgodą właściciela	
				14. Rejestr zabytków Nr data	

Karta ewidencyjna ruchomych zabytków techniki

Do około 1990 roku zabytki techniki traktowano jako zabytki architektury i budownictwa lub zabytki ruchome. W związku z tym ewidencjonowano je według instrukcji i na wzorach kart ODZ opracowanych w połowie lat 70. XX wieku dla zabytków architektury i budownictwa oraz zabytków ruchomych. O ile wzór karty białej okazał się właściwy również dla architektury i budownictwa przemysłowego, to wzór karty dla zabytku ruchomego, ze względu na jego specyfikę i odrębność kryteriów oceny wartości zabytkowej, okazał się niewystarczający przy ewidencjonowaniu wytworów techniki.

Przedmiotem ewidencji są zabytki techniki znajdujące się w miejscach pierwotnego użytkowania lub zdemontowane, lecz nie przeniesione do muzeów. Mogą one występować jako zespoły przestrzenne (tj. budynki i budowle techniczne wraz z infrastrukturą), pojedyncze obiekty budowlane (w tym tzw. liniowe, jak rurociągi, przewody, linie i sieci energetyczne itp.) oraz przenośne obiekty ruchome (tj. maszyny i urządzenia techniczne, narzędzia proste i złożone, instrumenty pomiarowe i laboratoryjne, środki transportu i inne tego typu wyroby).

Karta ewidencyjna ruchomych zabytków techniki zawiera 27 rubryk, m.in.: określenie zabytku, czas powstania (rok produkcji), materiał podstawowy, nazwa firmy bądź nazwisko producenta i wytwórcy i miejsce powstania lub miejsce pochodzenia obiektu, marka fabryczna, model, wymiary, ciężar, materiał ilustracyjny (fotografie i rysunki techniczne), dane administracyjne i adresowe, informacje o właścicielu i użytkowniku, szczegółowa lokalizacja, numer i data wpisu do rejestru zabytków, historia obiektu, przeznaczenie pierwotne, użytkowanie obecne i przewidywane w przyszłości, informacje o remontach, zmianach konstrukcyjnych i modernizacjach, opis i charakterystyka techniczna, informacja o stanie zachowania i potrzebach konserwatorskich, aktach archiwalnych, bibliografii, źródłach ikonograficznych i fotograficznych, adnotacje o inspekcjach i zmianach umieszczane przez pracowników urzędów konserwatorskich po dokonanych inspekcjach terenowych. Możliwe jest załączanie wkładek z dodatkowymi informacjami czy materiałem ilustracyjnym.

Instrukcja wypełniania kart (oraz wzór karty), modyfikowana m.in. przez Marka Barszcza oraz Piotra Porowskiego, jest autorstwa Krystyny Rosińskiej. Pomimo tego, że nowe rozporządzenie z 2011 roku

dotyczące ewidencjonowania zabytków nie wprowadziło nowego wzoru karty ewidencyjnej, to w dalszym ciągu ten typ dokumentacji wykonywany jest na nieznacznie zmodyfikowanym wzorze karty opracowanej przed blisko 30 laty (ewidencja zabytków techniki w obecnej formie prowadzona jest od 2. połowy lat 80. XX wieku).

W chwili obecnej odnotowujemy wzrost zainteresowania zabytkami techniki i ich ewidencją. Jest to spowodowane faktem ich szczególnego zagrożenia zniszczeniem w związku z przemianami gospodarczymi kraju oraz zmianami własnościowymi i funkcjonalnymi. Nie tylko dotyczy to zabytków nieruchomych, ale także, a może przede wszystkim, ruchomych. Choć w chwili obecnej zbiór kart ewidencyjnych ruchomych zabytków techniki przekroczył już liczbę 9700 sztuk, to, niestety, liczba zewidencjonowanych zabytków jest niewspółmierna do potrzeb. Równocześnie z ewidencją budowli przemysłowych nie wykonano należytej ewidencji ich wyposażenia i innych zabytków ruchomych techniki. Stanowi to wielki uszczerbek dla wiedzy o stanie krajowego dziedzictwa przemysłowego.

Najwięcej kart ewidencyjnych wykonywanych jest dla samochodów i motocykli, w związku z przepisami umożliwiającymi rejestrację na specjalnych zasadach pojazdów figurujących w krajowej ewidencji zabytków. Dzieje się to zazwyczaj z inicjatywy ich właścicieli, dlatego też liczba kart pojazdów wzrasta od roku 1997 niewspółmiernie do liczby pozostałych obiektów.

Warto wspomnieć również o tym, że w latach 1995-1998 w ramach Pracowni Zabytków Techniki ODZ prowadzony był Program Resortowy MKiS „Ochrona zabytków techniki w prywatyzowanych zakładach przemysłowych”. W jego ramach opracowano jednolity wzór ankiety informacyjnej jako wstępnej dokumentacji rozpoznającej wartości zabytkowe zespołów przemysłowych obiektów i urządzeń. W ramach programu zbiory działu wzbogaciły się o 5973 ankiety i 905 kart ruchomych zabytków techniki.

Gminna ewidencja zabytków

Pierwsze karty gminnej ewidencji zabytków (wykonywane w bardzo zróżnicowanej formie) przekazywane były z gmin do KOBiDZ od 2000 roku po wejściu w życie Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2000 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji dóbr kultury³⁸. Zadania stojące przed organami administracji publicznej (m.in. zarządami gmin) sprecyzowane zostały w art. 4. Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³⁹. Gminy mają dbać m.in. o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Zgodnie z paragrafem 12.1. Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem⁴⁰ zakres informacji o zabytkach nieruchomych zawartych w karcie adresowej powinien zawierać określenie zabytku, jego nazwę i adres (miejsce położenia). Jednolita forma tych kart określona została dopiero w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem⁴¹. W dalszym ciągu nie ma obowiązku przekazywania kart gminnej ewidencji zabytków do NID, chociaż niektóre gminy czynią to z własnej inicjatywy. W naszych zbiorach znajduje się dokumentacja z 30 gmin.

Dawny Dział Zabytków Nieruchomych KOBiDZ przygotował oprogramowanie gminnej ewidencji zabytków, które miało ułatwić gminom uporządkowanie informacji o zabytkach znajdujących się na ich terenie. Program umożliwiał wydruk kart adresowych oraz przygotowanie i wydruk dowolnie zdefiniowanych zestawień tematycznych i topograficznych dla poszczególnych obiektów. Program ten miał pomóc gminom w „uwzględnieniu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, co należało do

8. Karta ewidencyjna ruchomego zabytku techniki, w zbiorach archiwum NID

8. Record card of a movable monument of technology – in NHBP's archives

GEZ	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa		2. Czas powstania	4. Adres
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym			
			5. Przynależność administracyjna województwo powiat gmina
			6. Formy ochrony
			7. Opracowanie karty (autor, data i podpis)

jednego z obowiązków nałożonych na gminy przez Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W roku 2005 KOBiDZ za pośrednictwem wojewódzkich konserwatorów zabytków przekazał gminom płyty z oprogramowaniem oraz instrukcją obsługi. Wersja programu GEZ wraz z instrukcjami i odpowiedziami na pytania użytkowników dostępna była na stronie internetowej <http://www.gez.kobidz.pl/>. Wskutek przemian zaistniałych w ostatnich latach zrezygnowano jednak w końcu z umieszczania instrukcji na naszej nowej stronie.

Spisy ewidencyjne zabytków

W celu rozpowszechnienia informacji zawartych w kartotekach ewidencyjnych zabytków nieruchomych podjęto kilka prób ich publikacji.

W roku 1962 Wydział Dokumentacji Konserwatorskiej Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków przekazał nowo powstałemu Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków zbiór około 50 000 kart zielonych, które trafiły do Pracowni Architektury, wchodzącej w skład Działu Architektury i Urbanistyki. Przeprowadzono weryfikację przejętego materiału i w 1964 roku opublikowano *Spis zabytków architektury i budownictwa* pod redakcją Kazimierza Malinowskiego⁴², w którym znalazło się ponad 36 000 obiektów zabytkowych sklasyfikowanych w pięciu grupach

według wartości historycznych i artystycznych. Jest on pierwszym pełnym inwentarzem zabytków nieruchomych w obecnych granicach Polski. Ukazuje on m.in. położenie topograficzne zabytków polskich, liczbowy stan obiektów z podziałem na poszczególne okresy, rodzaje, klasy i stan zachowania.

W latach 1964-1969 na podstawie materiałów zgromadzonych na Politechnice Warszawskiej wydawano *Rejestr ogrodów polskich*⁴³.

Kolejna edycja poprawionej wersji spisu zabytków architektury została wydana w 17 zeszytach w latach 1971-1973 pod redakcją Przemysława Maliszewskiego i Mariusza Wituskiego⁴⁴. Wersja ta nie zawierała już podziału zabytków na klasy.

Następną próbą zestawienia pełnego zasobu zabytków są wydane przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*⁴⁵. Poszczególne tomy odpowiadały ówczesnemu podziałowi administracyjnemu kraju na 49 województw.

9. Nowy wzór karty gminnej ewidencji zabytków
9. New template for a communal monument record card
10. Najnowszy spis zabytków architektury i budownictwa Polsce prezentujący zabytki Krakowa, wydany przez KOBiDZ w 2007 roku
10. Latest list of monuments of architecture and construction in Poland, presenting monuments of Krakow, issued by the National Centre for Research and Documentation of Monuments in 2007

W latach 1984-1998 wydano 20 tomów. Po roku 1999 toczyły się dyskusje na temat kontynuacji wydawnictwa. Rozważane były różne koncepcje układu topograficznego. Istniały gotowe do redakcji materiały, były kontynuowane prace nad spisem na terenach dawnych województw (delegatur urzędów konserwatorskich). Niestety nie doszło do ich publikacji. Do idei spisu nawiązuje książka *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Kraków*⁴⁶ wydana w 2007 roku przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w rozszerzonej formule i zmienionej szacie graficznej.

Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu w latach 1996-1998 wydał, w podziale na województwa, *Wykaz zabytkowych cmentarzy w Polsce*.

Urzędy konserwatorskie do dziś posiłkują się zawartymi w opracowaniu *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce* wykazami i informacjami, aktualizowanymi na bieżąco na roboczych egzemplarzach publikacji. W oparciu o zwłaszcza starsze tomy sporządzane są własne wykazy, funkcjonujące jako ewidencja zabytków (w znaczeniu zasobu zasługującego na ochronę konserwatorską).

Inne prace związane z prowadzeniem ewidencji

Bazy danych

W Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków funkcjonuje system baz danych, obejmujący znajdujące się w NID podstawowe zasoby ewidencyjne nieruchomości i ruchome oraz rejestr zabytków nieruchomości i ruchomych, w tym zabytków techniki. Ich celem jest zebranie w jednym miejscu posiadanych informacji o obiektach oraz dotyczącej ich dokumentacji na jednej platformie, łatwo dostępnej dla pracujących w siedzibie przy ul. Kopernika w Warszawie pracowników NID, a w przyszłości udostępnienie w Internecie podstawowych danych o obiektach zabytkowych, istniejącej dokumentacji i miejscu jej przechowywania. Obecnie służą one uzyskiwaniu informacji statystycznych oraz wykazów obiektów spełniających określone kryteria. Gromadzone są w nich informacje o obiektach i zespołach wpisanych do rejestru zabytków i/lub zewidencjonowanych. Przed wprowadzeniem do bazy informacje te (jak choćby dane administracyjne i in.) są w miarę możliwości sprawdzane.

Stan zaawansowania baz

- rejestr zabytków nieruchomości – 100%
- rejestr zabytków ruchomych – 100%
- rejestr ruchomych zabytków techniki – 100%
- karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa – 27%
- ewidencje zabytkowej zieleni – 100%
- karty ewidencyjne cmentarzy – 35%
- teczki urbanistyczne – 100%
- karty zabytków ruchomych – 97%
- karty ruchomych zabytków techniki – 85%

Wykazy braków

W 2. połowie lat 90. XX wieku na zlecenie Generalnego Konserwatora Zabytków w ODZ przeprowadzono porównanie posiadanej ewidencji architektury i budownictwa oraz zabytków ruchomych z wykazami zabytków wpisanych do rejestru. Okazało się, że wiele obiektów wpisanych do rejestru nie posiada żadnej dokumentacji, część zaś jedynie karty zielone (w przypadku zabytków architektury i budownictwa). Braki w skali kraju sięgały 1/3 ogólnej liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Sporządzono imienne wykazy brakujących kart ewidencyjnych. Po reformie administracyjnej kraju w 1999 roku wykazy

przetransponowano według aktualnego podziału administracyjnego, a w 2000 roku po raz pierwszy przekazano je wojewódzkim konserwatorom zabytków oraz ośrodkom regionalnym KOBiDZ z prośbą o stopniowe uzupełnianie braków. Uaktualniane wykazy przekazywane były do WKZ jeszcze kilkakrotnie.

W działaniach DEiRZ NID stała aktualizacja listy braków kart jest jednym z elementów prowadzenia centralnej ewidencji zabytków. Wykreślane są z wykazu obiekty, dla których wykonano karty białe oraz obiekty skreślane z rejestru zabytków. Jednocześnie są dopisywane nowe obiekty wpisywane do rejestru zabytków nieposiadające dokumentacji ewidencyjnej. Obecnie zauważyć można, że do rejestru wpisywanych jest więcej zabytków bez opracowanej dokumentacji ewidencyjnej. Stąd, pomimo uzupełniania dokumentacji obiektów już istniejących w rejestrze, liczba braków kart spada bardzo powoli. Wyrównanie braków kart białych obiektów architektury i budownictwa zostało zakończone jedynie w województwie lubelskim. Aktualny stan braków kart ewidencyjnych dla obiektów architektury i budownictwa wpisanych do rejestru zabytków wynosi 15 645 sztuk, a dla zabytków ruchomych sztuki i rzemiosła artystycznego 19 303 sztuki.

W 2008 roku w ówczesnej Pracowni Ewidencji i Rejestru Zabytków KOBiDZ podjęto dzieło sporządzenia analogicznych wykazów braków dokumentacji ewidencyjnej dla zabytkowej zieleni i cmentarzy wpisanych do rejestru zabytków. Okazało się, że jest ich znacznie mniej niż w przypadku ewidencji architektury i budownictwa. Dla założeń zieleni wpisanej do rejestru zabytków sprawdzono wówczas dziewięć województw i stwierdzono brak 658 opracowań, dla cmentarzy zweryfikowano pięć województw i wykryto 137 braków.

Obserwowane zjawiska i trendy dotyczące ewidencji zabytków

Prowadzona w kraju ewidencja zabytków w chwili obecnej nie jest w całości efektem realizacji wprowadzonych i prawnie obowiązujących przepisów dotyczących jej wykonywania. Wiele działań związanych z dokumentowaniem zabytków toczy się głównie mocą i siłą ugruntowanej tradycji. Choć w nowym Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej

i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem⁴⁷ określone zostały pewne wzorce dokumentacji, to jednak nie wszystkie, a te wprowadzone praktycznie bez konsultacji nie w pełni satysfakcjonują środowisko konserwatorskie. Nie uwzględniają np. krytycznych uwag NID, przede wszystkim zaś nie wprowadzają możliwości elektronicznej formy wykonywania i gromadzenia dokumentacji ewidencyjnej, co nie tylko uprościłoby jej opracowywanie i udostępnianie, ale i spełniałoby zapisy innych aktów prawnych⁴⁸.

NID gromadzi ewidencję zasobu zabytkowego, nie ma już jednak w tej chwili praktycznie żadnego wpływu na zakres i zawartość tej dokumentacji. Prowadzenie krajowej ewidencji zabytków z konieczności ogranicza się do gromadzenia kart ewidencyjnych. Brak jest chociażby narzędzi prawnych do egzekwowania poprawności przyjmowanej dokumentacji. Na szczęście wykonane poniżej standardu karty zdarzają się coraz rzadziej.

Od roku 2000 daje się zauważyć systematyczny spadek liczby opracowywanych dokumentacji ewidencyjnych. Główną tego przyczyną jest brak jednolitej polityki w tym zakresie, wyrażającej się m.in. konsekwentnym programem ewidencyjnym i przyznaniem celowych środków finansowych. Obserwowany jest również od kilku lat spadek zainteresowania wykonaniem podstawowej dokumentacji w urzędach konserwatorskich, które były i są głównym zleceniodawcą dokumentacji ewidencyjnej. Z drugiej strony na ogólny obraz sytuacji ma wpływ to, że istnieją już obszary, zarówno tematyczne, jak i terytorialne, dla których opracowano już pełną dokumentację ewidencyjną.

Od początku XX wieku obserwowane są naciski różnych środowisk dążących do tworzenia nowych formularzy dokumentacji ewidencyjnej, np. dla założeń zieleni, fortyfikacji, architektury przemysłowej. Zwykle nie wykraczają one poza zakres obowiązujących wzorów, nie wprowadzają nowych, istotnych informacji, a stwarzają niebezpieczeństwo rozpoczynania już zaawansowanego dzieła ewidencji zasobu zabytkowego w Polsce (szacunkowo około 60-70 procent) od nowa. Zagrożają jednolitości ewidencji spełniającej współczesne wymogi i potrzeby. Zamiast tworzyć nowe wzorce należałoby skupić się na systemowej aktualizacji określonych, zmiennych danych

w istniejącej dokumentacji (np. adresy, własność). Między innymi z tego powodu w ostatnich dwóch latach NID realizuje działania mające na celu weryfikację informacji i zasobu obiektów wpisanych do rejestru zabytków.

Wydaje się, że zakres obiektów podlegających ewidencji (w jej najszerszym rozumieniu), formy ewidencji oraz zakres niezbędnego opisu nie wymagają istotnych zmian. Od czasu sformułowania obowiązujących wzorców na bieżąco wprowadzano niezbędne korekty standardów technicznych wykonywanej dokumentacji, m.in. materiału ilustracyjnego. Niepraktyczne, sporządzane na kalkach plany zastąpiono wersją cyfrową. Na stronie NID dostępne są cyfrowe wersje formularzy dokumentacji i instrukcji ich wypełniania. Planowana jest kontynuacja tego procesu. Docelowo chcielibyśmy, aby wersja papierowa dokumentacji przekazywana była wraz z jej wersją elektroniczną.

Niezbędna jest również digitalizacja dotychczas zgromadzonej w NID ewidencji. Wyzwaniem jest wielkość zbiorów. Według szacunkowych obliczeń wynosi ona ponad 8 000 000 stron formatu A4 i 22 500 stron wielkoformatowych. Cyfrowa wersja dokumentacji służyłaby ochronie archiwalnej wersji tradycyjnej dokumentacji oraz umożliwiałaby łatwiejszy i szerszy do niej dostęp, a także wykorzystanie w ochronie i popularyzacji zabytków.

Rejestr zabytków

Na centralny rejestr zabytków, będący podstawową formą ochrony zabytków, składają się odpisy decyzji o wpisie do rejestru zabytków, potwierdzone kopie decyzji o wpisie wraz z odpisami/kopiami innych rozstrzygnięć administracyjnych dotyczących zabytków. Są one przesyłane do DEiRZ NID przez wojewódzkich konserwatorów zabytków. Centralnie gromadzony zbiór decyzji rejestrowych prowadzony jest od początku powstania instytucji (jeszcze pod nazwą ODZ) w 1962 roku. Dokumentację dotyczącą rejestru zabytków nieruchomych – rejestr A i ruchomych – rejestr B akumulowano przez długie lata w ramach funkcjonujących rozdzielnie (zgodnie z wprowadzanymi statutami i regulaminami instytucji) działów lub pracowni ODZ, a następnie KOBiDZ. W chwili obecnej zasoby tej dokumentacji scalone zostały w jednym dziale.

Decyzje rejestru zabytków, formułowane przez dziesięciolecia przez różne urzędy konserwatorskie, mają nierzadko bardzo zróżnicowaną formę i niosą w sobie niejednorodną zawartość merytoryczną. Często orzeczenia o uznaniu za zabytek, zwłaszcza te wcześniejsze, bardzo ogólnie określają przedmiot ochrony, nie precyzują również wartości zabytkowej obiektów. Późniejsze decyzje o wpisie do rejestru zabytków są już dokładniejsze, lecz i im nierzadko daleko jest do doskonałości. Oczywiście część decyzji, zwłaszcza tych wydawanych w ostatniej dekadzie, precyzuje przedmiot i zakres ochrony (oraz granice – w przypadku decyzji dotyczących zabytków nieruchomości) wystarczająco.

Scalając wojewódzkie rejestry zabytków w prowadzony przez NID rejestr ogólnopolski, nierzadko go również odtwarzając (zmiany administracyjne kraju, jak również organizacyjne służb konserwatorskich powodowały konieczność przemieszczania masy dokumentów, a to skutkowało często zaginięciem ich części) oraz opracowując napływające dane i dokumentację zwłaszcza na przestrzeni ostatnich dwóch dekad, dopracowano się wielu rozwiązań, które pozwoliły nie tylko na prowadzenie bieżącej statystyki i konsultacji, ale również na organizowanie szkoleń dla służby konserwatorskiej, a także promowały wdrażanie właściwych mechanizmów i wzorów dokumentów pomocnych dla wydawania decyzji poprawnych merytorycznie, w pełni precyzyjnych i pełnych⁴⁹. Zdając sobie sprawę z niedostatku gromadzonej dokumentacji rejestru⁵⁰, a zwłaszcza z jej postępującej dezaktualizacji, opracowano również projekt weryfikacji rejestru zabytków (w pierwszym etapie nieruchomości – realizowany, a następnie ruchomych – w planach), polegający m.in. na aktualizacji informacji o obiektach wpisanych do rejestru zabytków (o którym mowa w dalszych częściach tekstu).

Prowadzenie przez dziesięciolecia szeroko zakrojonych działań dotyczących gromadzenia, porządkowania i upowszechniania rejestru zabytków, początkowo w ramach ODZ, następnie KOBiDZ i NID, na pewno warunkowane było dwoma zasadniczymi czynnikami – wysokim poziomem merytorycznym oraz wielkim zaangażowaniem wszystkich osób wykonujących zadania związane z ogólnopolskim rejestrem zabytków.

Rejestr zabytków nieruchomych⁵¹

Według zgromadzonych w DEiRZ NID danych, niestety nie zawsze przekazywanych do naszej instytucji przez wojewódzkich konserwatorów zabytków na bieżąco, do rejestru wpisanych jest 65 750 zabytków nieruchomych (stan na dzień 31 grudnia 2011 roku). W tej liczbie około 16 000 (25 procent) stanowią obiekty „pozakubaturowe” (zespoły urbanistyczne, parki, cmentarze i około 3000 obiektów małej architektury – kapliczki przydrożne, ogrodzenia, bramy itp.). Na podstawie informacji gromadzonych w toku weryfikacji rejestru zabytków stwierdzić możemy, że ponad 1100 zabytków pozostających w rejestrze już faktycznie nie istnieje, na dodatek w dalszym ciągu figuruje w nim część obiektów (zwłaszcza drewnianej architektury wiejskiej, małomiasteczkowej i sakralnej), które zostały przeniesione do skansenów i tam zostały wpisane do ksiąg inwentarzowych zbiorów jako eksponaty muzealne. Powinny więc, zgodnie z obowiązującymi przepisami, zostać wykreślone z rejestru zabytków.

Najliczniejszą grupą obiektów figurujących w rejestrze zabytków nieruchomych są zabytki budownictwa i architektury. Wśród nich największą grupę stanowią domy mieszkalne – prawie 18 000 obiektów, następnie obiekty sakralne – blisko 12 500 (w tej liczbie jest około 9000 kościołów i kaplic – głównie rzymskokatolickich; pozostałe to budynki klasztorne, dzwonnice, grobowce itp.). Liczną grupę – ponad 7000 obiektów – stanowią budynki folwarczne i gospodarcze. Obiektów użyteczności publicznej jest ponad 4000. W wymienionych wyżej kategoriach zabytków występuje najwięcej nowych wpisów do rejestru zabytków, ale również i skreśleń związanych zarówno ze zniszczeniem obiektów, jak i utratą przez nie zabytkowych wartości. Stabilną liczbą w rejestrze jest liczba obiektów architektury obronnej – ponad 900 (głównie średniowiecznych murów obronnych), zamków – ponad 400, pałaców – nieco ponad 2000 i dworów – prawie 2800. Odrębną, niewielką grupę stanowią zabytki techniki i przemysłu – ponad 2200, które, niestety, ze względu na przemiany gospodarcze i postęp techniczny, są najbardziej zagrożone na zniszczenie.

W ostatnich latach do rejestru zabytków najwięcej wpisanych jest kościołów oraz domów mieszkalnych powstałych w 2. połowie XIX i na początku XX

wieku. Jest to postępowanie z zasady właściwe, gdyż w 2. połowie XX wieku obiekty te były postrzegane jako bezwartościowe i często ulegały rozbiórkom lub zniszczeniu przez niewłaściwie pojętą modernizację. Niestety, do rejestru również wpisywane są obiekty bez należytego rozpoznania, o miernej wartości architektonicznej i zabytkowej, które już w momencie wpisu są w złym stanie i wymagają przeprowadzenia pilnych prac remontowych. Główną przyczyną wielu wpisów jest również chęć ochrony wartości przestrzennych zespołów – zwłaszcza miejskich, które wobec niekorzystnej Ustawy o planowaniu przestrzennym są narażone na dezintegrację będącą skutkiem niekontrolowanych i nieuzgadnianych z WKZ decyzji inwestycyjnych wydawanych przez organy administracji samorządowej. W tych przypadkach wpis do rejestru zabytków jest właściwie jedyną praktyczną i możliwą formą ochrony tych zespołów, dostępną konserwatorowi zabytków. Z tego też względu, zwłaszcza w decyzjach wydawanych w ostatnich latach, jako przedmiot ochrony określa się nie tylko obiekty budowlane, ale również otoczenie tych obiektów – właśnie z braku innych uwarunkowań prawnych umożliwiających ochronę wartości przestrzennych związanych z zabytkiem. Wydaje się przy tym, że niekiedy „otoczenie zabytku” jest zbyt obszernie określone, ale tylko w ten sposób może konserwator zabezpieczyć funkcjonowanie zabytku w coraz bardziej urbanizowanej, często w sposób bezplanowy i chaotyczny, przestrzeni. W myśl Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest plan zagospodarowania przestrzennego, ale planów takich nie posiada większość polskich miast (zwłaszcza tych większych, w których istnieje ogromny napór inwestycyjny), a już katastrofalnie wyglądają te kwestie w ośrodkach mniejszych i na wsi, gdzie samorządy nie mają odpowiednich środków na zlecenie kosztownych opracowań planistycznych. Również praktycznego znaczenia nie znajduje ochrona przez włączenie obiektów o charakterze zabytkowym do gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków, gdyż nie zostały ustawowo określone jednoznaczne

11. Przykład decyzji o wpisie rejestru zabytków nieruchomych, w zbiorach archiwum NID

11. Example of a decision concerning a register of non-movable monuments – in NHBP's archives

POMORSKI WOJEWÓDZKI
KONSERWATOR ZABYTKÓW
w Gdańsku

Gdańsk, dn. 17. 05. 2001 r.

Rejestr zabytków województwa
pomorskiego nr A- 1219
L. dz. PNR-5340/2101/2883

DECYZJA

w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków

Na podstawie art. 14 ust.1 pkt 1 w związku z art. 5 pkt 4, art. 8 ust 1 pkt 3 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. O ochronie dóbr kultury (tekst jednolity Dz.U. nr 98 z 1999 r., poz. 1150) oraz art. 104 kpa, w wyniku postępowania administracyjnego przeprowadzonego przez Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków w Gdańsku

o r z e k a m :

wpisać do rejestru zabytków województwa pomorskiego, pod numerem rejestru
A-1219
następujące dobro kultury:

POLE BITEWNE NA PÓŁWYPIE WESTERPLATTE W GDAŃSKU

położone na działkach nr 1, 6, 7,20 , 21, 22, 23, 24, 25, 26 27, 30 KW 31346, nr 2, 3, 8,17, KW 67168 (należących do Straży Granicznej), nr 4, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 KW 52408, nr 5 KW 39965, nr 28 KW 24829 (należących do Gminy Miasta Gdańska) oraz 18, 19, 29, KW 64864 (należących do Zarządu Morskiego Portu w Gdańsku) oraz następujące obiekty :

1. wartownia nr 1
2. wartownia nr 3
3. koszary – wartownia nr 6
4. placówka „Fort”
5. placówka „Elektrownia”
6. placówka kpr. Szamlewskiego
7. wieża obserwacyjna i bunkier
- ~~8. magazyny przeładunkowe~~

DEC. UCHYŁONA - KW 9.08.2011

Granice wpisu oraz poszczególne obiekty zaznaczono na załączniku graficznym stanowiącym integralną część niniejszej decyzji.

konsekwencje wynikające z ujęcia zabytku w ewidencji, a tym samym nie określono uprawnień konserwatora zabytków do stosowania wobec tych obiektów przepisów analogicznych, jak w wypadku zabytków wpisanych do rejestru. Ustawa określa np. sposób wprowadzenia zabytku do ewidencji, ale już nie mówi o skreśleniu z tej ewidencji. Zresztą w Ustawie nie są do końca precyzyjnie sformułowane formy ochrony – dotyczy to zwłaszcza pomników historii, która to forma raz jest traktowana równorzędnie z wpisem do rejestru zabytków, a w innym miejscu wpis do rejestru jest nadrzędny (najpierw wpis, a potem pomnik historii).

Z tych względów rejestr zabytków staje się jedynym narzędziem do kształtowania przestrzennej

polityki konserwatorskiej, a w konsekwencji „pęcznienie” i rozrasta się do rozmiarów uniemożliwiających praktyczną opiekę służb konserwatorskich nad zabytkami. Stąd w rejestrze jest znaczna liczba obiektów, o których niewiele wiadomo. Wynika to z braku możliwości stałego kontrolowania i sprawowania opieki nad nimi ze strony służby konserwatorskiej. Systematyczne inspekcje konserwatorskie, przy natłoku działań administracyjnych, są niemożliwe do przeprowadzenia. Dlatego też nierzadko dane zawarte w karcie ewidencyjnej (jeśli już dany obiekt ma ją opracowaną) w żaden sposób nie przystają do stanu faktycznego – zwłaszcza jeśli chodzi o dane adresowe, a nawet własnościowe.

WILCZYNA
gm. Pleszew
ps. Gromadzki

PREZYDIUM
WOJEWÓDZKIEJ RADY NARODOWEJ
WYDZIAŁ KULTURY
WOJEWÓDZKI KONSERWATOR ZABYTKÓW
W POZNANIU

Odpis!

Poznań, dnia 21 września 1971 r.

W-24-35

Za dowodem doręczenia

L. dz. KL.III-360/37/71

nr rejestru 107/3

D E C Y Z J A

w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków

Na podstawie art. 4 i 14 ust. 1 Ustawy z dnia 15. II. 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach Dz. U. nr 10 poz. 48) i art. 99 Kodeksu Postępowania Administracyjnego wpisuje się do rejestru zabytków województwa poznańskiego

obiekty ruchome wchodzące w skład wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Jadwigi w Wilczynie pow. Szamotuły wymienione w załączniku nr 1 stanowiącym integralną część niniejszej decyzji.

Uzasadnienie: wymienione w załączniku nr 1 obiekty ruchome stanowią dobra kultury w rozumieniu art. 2 i 4 cytowanej na wstępie ustawy

Decyzji niniejszej na podstawie art. 100 § 1 Kodeksu Postępowania Administracyjnego nadaje się rygor natychmiastowej wykonalności. Od decyzji tej przysługuje odwołanie do Ministerstwa Kultury i Sztuki za pośrednictwem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu w ciągu 14 dni od dnia doręczenia decyzji.

Odpisy decyzji otrzymują:

WOJEWÓDZKI KONSERWATOR ZABYTKÓW

(–) J. Pic

mgr Jan Pic

1. Parafia św. Jadwigi Wilczyńska pow. Szamotuły
2. PGW Poznań pow. Szamotuły
3. PGW Szamotuły
4. Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków województwa poznańskiego
5. Kuria Metropolitalna Poznań, Ostrów Tumski 2

Załącznik nr 1 – wykaz dóbr kultury do rejestru zabytków
Załącznik nr 2 – wykaz innych dóbr kultury

Zgodność powyższego odpisu z oryginałem
weryfikacyjnym podpisem i pieczęcią
Poznań, dnia 21 IX 1971 r.

[Signature]

12

Szczególnie te ostatnie ulegają w ostatnich latach dużym zmianom. Z decyzji o wpisie do rejestru zabytków nie można ustalić aktualnego stanu własnościowego znacznej części obiektów, gdyż wiele dawnych decyzji było adresowanych np. do Gromadzkich Rad Narodowych, o których istnieniu mało kto dziś pamięta. Nie jest to możliwe zwłaszcza na podstawie dokumentów zgromadzonych w NID, gdyż nie istnieje ustawowa, obligatoryjna procedura nakazująca przekazywanie danych o zmianach własności innym organom niż WKZ.

Według naszych danych własnością kościoła i związków wyznaniowych jest około 25 procent obiektów, skarbu państwa – około 10 procent,

samorządu – około 13 procent, własnością prywatną jest około 9 procent, inną (np. spółek, organizacji) – około 5 procent. Współwłasność stanowi około 5 procent zabytków, natomiast brak danych dotyczy aż około 33 procent obiektów.

Wiele zabytków, zwłaszcza wpisanych do rejestru zabytków dawniej, nie ma opracowanych kart ewidencyjnych. Podejmowane przed kilku laty próby uzupełnienia ewidencji nie zostały sfinalizowane z braku odpowiednich środków finansowych, a także z racji skomplikowanej procedury przetargowej, wymaganej przy wykonywaniu kart przez administrację urzędów wojewódzkich finansujących działalność WKZ. Tym bardziej jest to sprawa niezwykle istotna,

ponieważ karty ewidencyjne zabytków mają charakter opracowań naukowych i ciągłych, dla których Ustawa o zamówieniach publicznych nie warunkuje trybu przetargowego.

Wydaje się również, że służby konserwatorskie zbyt rzadko korzystają z przysługujących im prerogatyw prawnych, jak wydawanie nakazów lub kierowanie spraw do organów ścigania. Jednak w wielu przypadkach działania takie są utrudnione przez nieprecyzyjne określenie w decyzjach przedmiotu ochrony. Wiele decyzji jest wadliwie wydanych, gdyż w rozstrzygnięciu decyzji przedmiot ochrony określony jest ogólnie, a zamiast tego rozwleczone są ponad miarę uzasadnienia, w których dopiero wymienia się różne elementy, które w rozumieniu wydającego decyzję też winny podlegać ochronie. Jest to błędne założenie, gdyż chroni się indywidualnie to, co jest wyszczególnione w rozstrzygnięciu.

W stosunku do liczby wszystkich decyzji (około 48 000) ponad 50 procent wymagałoby uaktualnienia przez uściślenie przedmiotu ochrony – zwłaszcza w odniesieniu do zawartego w starych, powojennych decyzjach określenia „wraz z otoczeniem”. Niestety, przepisy prawne (kpa) pozwalają dokonać tego tylko na wniosek strony, zaś „z urzędu” taka procedura wymaga przeprowadzenia skomplikowanego postępowania administracyjnego.

W wielu przypadkach nie zachowały się wydane dawniej decyzje, a zabytkowy charakter obiektu jest potwierdzony wyłącznie odpowiednim zapisem w księdze rejestru. Niestety, wypis z księgi nie jest uznawany w wielu działaniach administracyjnych za wystarczający dowód, że obiekt faktycznie był wpisany na podstawie decyzji. Wymagałoby to odpowiednich, nowych regulacji prawnych, jednoznacznie określających, czy obiekt figurujący w księdze rejestru, dla którego nie zachowały się odpowiednie dokumenty z przeprowadzonego niegdyś postępowania administracyjnego, jest faktycznie zabytkiem w świetle prawa.

Wartość rejestru zabytków mierzona jest nie tylko jego wielkością, czyli liczbą wpisanych obiektów, czy też poprawnością decyzji (nawet te wadliwe

i niepoprawne funkcjonują w obiegu prawnym), ale reprezentatywnością dla całego zasobu zabytków w Polsce oraz stopniem merytorycznego rozpoznania obiektów w nim funkcjonujących. Rozpoznanie to jest niedostateczne, ponieważ nawet całe znaczące dla naszego dziedzictwa grupy zabytków znajdują się poza rejestrem (np. architektura modernistyczna czy letniskowa), brak jest też pełnej wiedzy i rozpoznania tych, które w rejestrze już są. W wielu decyzjach próżno doszukiwać się informacji o wartości zabytku, które przesądziły o jego ochronie, a w tych obecnie wydawanych często znajdujemy jedynie szczegółowe informacje o materiale i konstrukcji obiektu czy jego bogatej historii. Może to wskazywać na brak bądź też niewystarczające (trudne do określenia) walory obiektu warunkujące jego prawną ochronę.

Pomimo swoich braków, nieprawidłowości, niedociągnięć czy przekłamań rejestr zabytków i tak jest najważniejszą formą ochrony środowiska kulturowego. Nie oznacza to jednak, abyśmy mieli na te błędy i niedoskonałości zamykać oczy. W interesie całego społeczeństwa leży istnienie sprawnego i skutecznego systemu ochrony zabytków w Polsce, opartego m.in. na pełnym i rzetelnym rozpoznaniu zabytków oraz realnej ocenie szans na ich ochronę (z wzięciem pod uwagę różnych narzędzi, mechanizmów i źródeł finansowania), skutkującego zachowaniem naszych zabytków dla przyszłych pokoleń. Niewątpliwie warunkiem jego stworzenia i funkcjonowania jest przemyślenie na nowo wszystkich przepisów dotyczących ochrony zabytków w Polsce, a także źródeł finansowania, jak również priorytetów i kierunków działań.

Rejestr zabytków ruchomych⁵²

Według stanu na dzień 31 grudnia 2011 roku na rejestr zabytków ruchomych sztuki i rzemiosła artystycznego składa się 13 926 decyzji obejmujących 229 453 obiekty. Decyzje o wpisie do rejestru zabytków ruchomych w przeważającej części (około 70 procent obiektów) dotyczą wyposażenia świątyń różnych wyznań. Wpisane do rejestru kolekcje (około 23 procent obiektów) to najczęściej niewielkie zbiory prywatne, spuścizny po artystach lub pamiątki po znanych postaciach życia politycznego czy kulturalnego. W rejestrze znajduje się także niewielka grupa kolekcji o dużej liczbie obiektów. Powstały one w większości przypadków po roku 1990 w wyniku interwencyjnych

12. Przykład decyzji o wpisie do rejestru zabytków ruchomych, w zbiorach archiwum NID

12. Example of a decision concerning a register of movable monuments – in NHBP's archives

wpisów zbiorów/wyrobów likwidowanych fabryk czy przedsiębiorstw (np. kolekcja szkła unikatowego w Sosnowcu, przejęta po upadku Przedsiębiorstwa „Vitropol” gromadzącego artystyczne szkło użytkowe wytwarzane w hutach szkła, umieszczona początkowo jako depozyt w Muzeum Szkła Współczesnego w Sosnowcu, licząca 1239 zespołów zawierających od kilku do kilkunastu obiektów). Pozostałe 7 procent zasobu wpisanych do rejestru zabytków ruchomych obejmuje pojedyncze obiekty znajdujące się w zbiorach prywatnych, figury przydrożne, krzyże pokutne, nagrobki cmentarne itp. Najbogatsze w obiekty objęte prawną ochroną są województwa: podkarpackie, dolnośląskie i małopolskie. Dość wysoką liczbę wpisów do rejestru zabytków ruchomych odnotowują także województwa: mazowieckie, lubelskie, wielkopolskie i łódzkie. Natomiast najniższa liczba wpisów do rejestru występuje w województwach: zachodniopomorskim i podlaskim. Są to tereny zajęte w dużej części przez obszary leśne lub dotknięte większymi zniszczeniami wojennymi.

Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 31 października 1918 roku, opracowany w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przewidywał uznanie za zabytek zespołów miejskich i wiejskich, dostrzegając wartość zabytkową w historycznym rozplanowaniu miast i dzielnic, zabudowie placów i ulic, w ogrodach oraz parkach. Nie obejmował natomiast zabytków ruchomych. W związku z powyższym najstarsze decyzje o wpisie do rejestru zabytków ruchomych w zbiorach NID pochodzą z lat 40. i 50. XX wieku i zostały wydane jeszcze w oparciu o Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami⁵³. Dotyczą one głównie terenu Małopolski, stanowią minimalny odsetek zasobu i obejmują ochroną jedynie najstarsze, przeważnie średniowieczne, obiekty. Dopiero Ustawa z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury i o muzeach⁵⁴ spowodowała gwałtowny wzrost wpisów do rejestru zabytków ruchomych. Dotyczyły one wyposażenia obiektów sakralnych, budynków użyteczności publicznej oraz zbiorów prywatnych. Dodatkowo ustawa rozszerzyła zakres ochrony, obejmując nim dobra kultury rozumiane jako „każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na

jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną” (artykuł 2.). Konsekwencją tego zapisu były decyzje obejmujące nie tylko wyposażenie obiektów architektonicznych, ale również spuścizny po artystach czy pamiątki po wybitnych postaciach. W przypadku tych ostatnich ochrona obejmowała niekiedy obiekty o wątpliwej wartości lub tej wartości pozbawione (np. wpis pamiątek po Władysławie Broniewskim objął wszystkie obiekty znajdujące się w jego mieszkaniu-pracowni, także karnisze do zasłon, lipki w doniczkach, puste kartki papieru – „bo będzie wiersz”).

Błędem starszych, pochodzących z lat 60. XX wieku decyzji była zbyt ogólnikowość opisu obiektów, co przy większej ich liczbie i podobnych cechach utrudnia w chwili obecnej jednoznaczną identyfikację zabytków podlegających ochronie prawnej. W tym okresie pojawiały się także wpisy dotyczące architektury, zawierające w orzeczeniu zapis: „wraz z wyposażeniem”. Nie zawierały one zwykle załącznika wymieniającego elementy tego wyposażenia, zatem obiekty te *de facto* nie zostały objęte ochroną prawną.

Zmiany dotyczące podziału administracyjnego kraju oraz zmiany organizacyjne w strukturach instytucji zajmujących się ochroną zabytków spowodowały w wielu przypadkach kilkakrotne wpisywanie do rejestru zabytków tych samych obiektów.

Niemniej, generalnie rzecz ujmując, długoletnie doświadczenia administracyjne sprawiły, że wojewódzkie urzędy ochrony zabytków wydają w ostatnich latach coraz lepsze decyzje, z obszernymi i znacznie dokładniejszymi opisami poszczególnych obiektów.

Z analiz decyzji wydanych przed 2003 rokiem wynika, że wpisy „z urzędu” następowały przed tą datą o wiele częściej niż po wejściu w życie nowej Ustawy. Taka sytuacja jest konsekwencją zmian legislacyjnych. Artykuł 14.1. Ustawy z 1962 roku przewidywał możliwość wszczęcia postępowania „z urzędu” na równi z postępowaniem na wniosek właściciela. Dawało to służbom konserwatorskim większe możliwości objęcia ochroną prawną zabytku, którego właściciel nie był nią zainteresowany. Natomiast Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁵⁵ wprowadziła dodatkowy zapis ograniczający w tej kwestii rolę urzędu: „wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego

wywiezienia zabytku za granicę” (rozdział 2., artykuł 10., punkt 2.). Oznacza on, iż jeśli brak wzmiankowanych, potwierdzonych przesłanek, WKZ nie może wszcząć postępowania bez woli właściciela zabytku. Jedynym elementem zachęcającym właściciela do wpisania do rejestru posiadanego zabytku jest możliwość otrzymania dotacji na jego konserwację, uwarunkowana wyżej wymienionym wpisem.

Wiele cennych zabytkowych obiektów znajduje się poza rejestrem. Często wynika to z panującego przez lata wśród konserwatorów przekonania o ich oczywistej wartości historycznej i artystycznej, nie wymagającej potwierdzenia. Obecnie wpisy dotyczące tych obiektów są systematycznie uzupełniane.

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 roku o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, która weszła w życie 1 stycznia 1999 roku spowodowała kilkuletnie spowolnienie procesu wpisów do rejestru zabytków ruchomych. Jednak od roku 2004 ponownie odnotowywany jest przyrost obiektów obejmowanych ochroną prawną na terenie całego kraju. Największy w ostatnich latach wzrost liczby zabytków objętych decyzjami o wpisie do rejestru nastąpił w województwie małopolskim. Zauważalne staje się również zjawisko wpisywania do rejestru obiektów XX-wiecznych, poczynając od neostylowych i modernistycznych, aż do polichromii Władysława Drapiewskiego i Jerzego Nowosielskiego.

Proces przepisywania do nowych ksiąg związany z obowiązującą Ustawą jest w różnych województwach na różnym etapie zaawansowania. Według posiadanych przez nas danych województwa dolnośląskie i lubelskie wykonały dużą część tej pracy, kilka województw dopiero ją rozpoczęło, ale niestety jeszcze cztery nie przystąpiły do tych prac. Niektóre urzędy konserwatorskie podchodzą do problemu poważnie, krytycznie przyglądając się poprzednim decyzjom, przy tej okazji weryfikując w terenie wpisany zasób, aktualizując dane i scalając wpisy należące do wyposażenia jednego obiektu architektonicznego. Tego typu działanie pozwala na uporządkowanie wpisów. Niestety nie wszędzie ta praktyka jest stosowana. W niektórych urzędach decyzje przepisywane są bez uprzedniej weryfikacji, a znajdujące się w nich błędy są powielane.

W sumie skreślenia z rejestru zabytków ruchomych są nieliczne i dotyczą przede wszystkim obiektów przeniesionych do muzeów, których identyfikacja

możliwa była właśnie dzięki weryfikacji wcześniej wydanych decyzji.

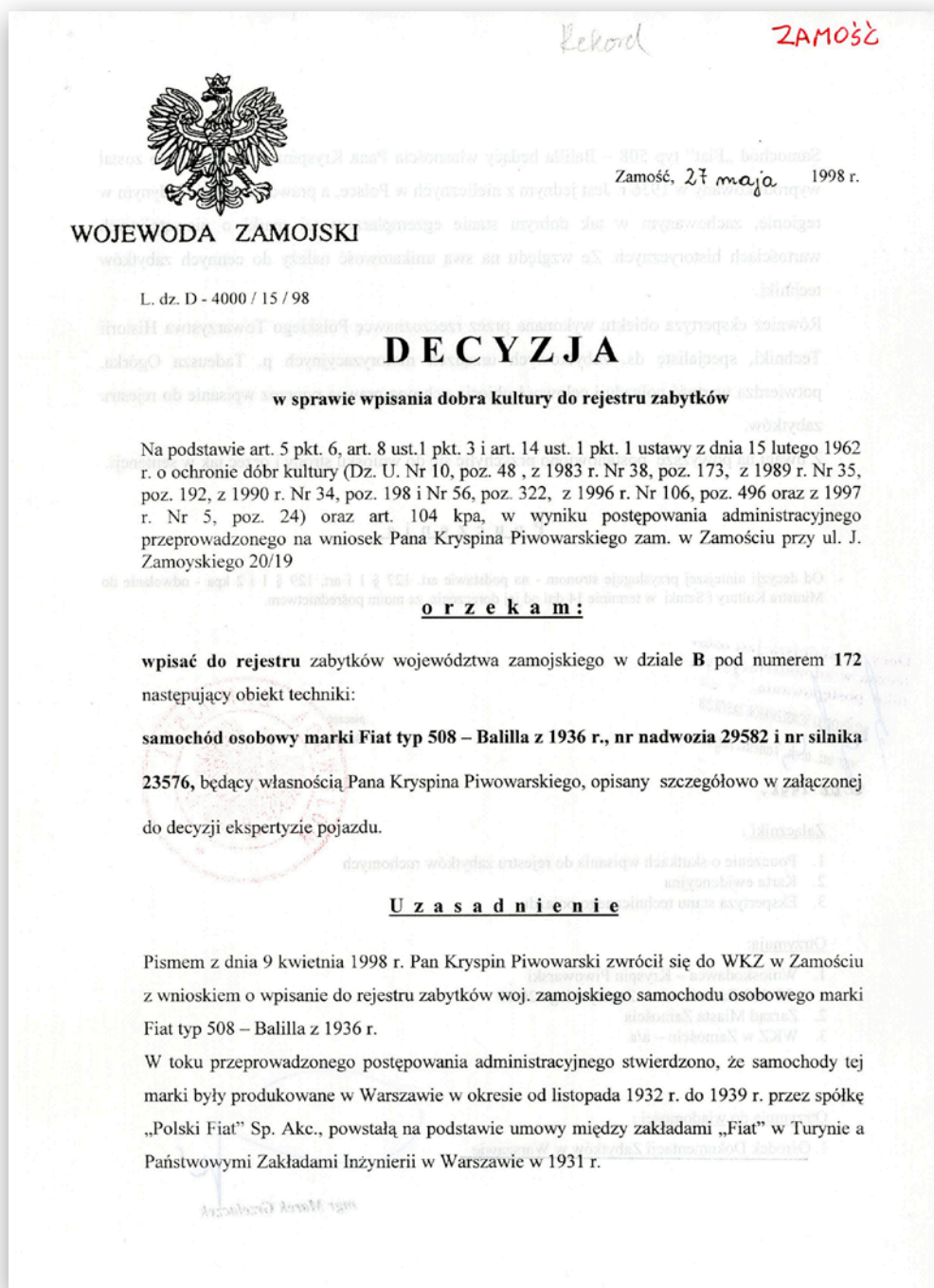
W działania porządkujące rejestr oraz ewidencję zabytków ruchomych, a także weryfikujące i aktualizujące stan wiedzy o zabytkach włącza się również DEiRZ NID. Od 2008 roku ówczesny Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków uczestniczył jako podmiot współpracujący (na terenie województwa mazowieckiego) w rządowym programie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji „Razem bezpieczniej” – projekt „Ochrona dziedzictwa narodowego”. Biorą w niej udział przedstawiciele policji, straży pożarnej, służb celnych, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie oraz jego delegatur, a także konserwatorzy diecezjalni. W 2008 roku programem objęto kościoły drewniane, w roku 2009 również niektóre murowane posiadające cenniejsze wyposażenie.

Celem programu jest określenie bezpieczeństwa obiektów oraz jego wyposażenia. W ramach prowadzonych inspekcji dokonywana jest systemowa rejestracja wyposażenia świątyń wraz z dokumentacją fotograficzną i opisową oraz wykonywane jest znakowanie obiektów ruchomych, umożliwiające łatwiejszą identyfikację obiektu w razie kradzieży. Sprawdzane są istniejące zabezpieczenia antywłamaniowe i przeciwpożarowe.

Rezultatem programu jest między innymi weryfikacja zasobu zabytkowego wyposażenia kościołów na Mazowszu oraz odnotowywanie zmian zarówno w ewidencji, jak i w elektronicznej bazie danych rejestru i ewidencji zabytków. Dodatkowo konsekwencją programu jest systematyczne uzupełnianie ewidencji dla obiektów zabytkowych, które do tej pory jej nie posiadały. Niestety, informacje z akcji prowadzonej bez naszego udziału na terenie innych województw do naszej instytucji nie docierają.

Rejestr ruchomych zabytków techniki⁵⁶

Rejestr ruchomych zabytków techniki liczy obecnie 395 decyzji obejmujących 3019 pojedynczych obiektów oraz 113 zespołów. Niestety, posiadana przez nas dokumentacja ewidencyjna w gruncie rzeczy nie obejmuje obiektów wpisanych do rejestru zabytków. W ciągu ostatniego dziesięciolecia rocznie przybywało przeciętnie 10 decyzji. Rekordowy pod tym względem był

13

rok 2011, kiedy to wzbogaciliśmy się o 27 decyzji, równolegle zaś kilka obiektów z rejestru zostało wykreślonych (wskutek wpisania ich do inwentarza muzealnego, przeniesienia do skansenu lub utraty posiadanych wartości zabytkowych).

Największą grupę zabytków objętych tą formą ochrony tworzą elektryczne i gazowe latarnie (33 procent całego zasobu rejestru) w dalszym ciągu stanowiące oświetlenie naszych miast. Druga duża grupa to pojazdy mechaniczne zaliczane do grupy transportu lądowego o napędzie silnikowym – 16 procent obiektów. Składają się nań wszelkiego typu samochody osobowe, motocykle, samochody ciężarowe, jak również pojazdy specjalne, np. militarne. Obiekty zaliczane

do transportu lądowego i sklasyfikowane jako pojazdy konne stanowią odrębną grupę pojazdów (około 6 procent zasobu). Dużą część z nich stanowiła niegdyś wyposażenie pałaców i dworów – są to m.in. bryczki, sanie, karety, wózki i inne. Obecnie większość z nich jest elementem kolekcji stadnin koni. Kolejną podgrupą zaliczaną do dziedziny transportu są pojazdy szynowe – zarówno tabor kolejowy, jak i tramwajowy,

13. Przykład decyzji o wpisie do rejestru ruchomego zabytku techniki, w zbiorach archiwum NID

13. Example of a decision concerning a movable monument of technology – in NHBP's archives

14. Baza danych rejestru zabytków nieruchomych

14. Database of a register of non-movable monuments

wraz z zapleczem technicznym (około 7 procent) Trzecią grupę stanowią obiekty zaliczane do przemysłu spożywczego – około 15 procent. Należą do niej głównie elementy wyposażenia młynów wiejskich, z wyszczególnieniem maszyn, takich jak młelniki, odsiewacze, sortowniki, wagi, wialnie, jak również obiekty związane z przemysłem winiarskim – np. kadzie czy kufy. Pozostałe 23 procent zasobu stanowią obiekty stanowiące środki przekazu, urządzenia i maszyny właściwe dla przemysłu włókienniczego, maszynowego i energetycznego, będące wyposażeniem zakładów produkcyjnych, np. zakładów wytwarzania narzędzi gospodarczych czy też zakładów przemysłu włókienniczego, poligraficznego lub wydobywczego. Do tej grupy wpisano m.in. hydrozespoły, turbogeneratory, prasy, piece grzewcze, krosna czy też zwijarko-mierzarki. Niewielki odsetek obiektów rejestrowych stanowią mechanizmy zegarów wieżowych znajdujących się na wieżach kościołów parafialnych.

Bazy danych⁵⁷

W dziale funkcjonuje jednolity system baz danych rozumiany jako specjalnie przygotowane oprogramowanie (Multiarch), zestaw prowadzonych na podstawie dostępnych materiałów baz danych oraz przyjęte i ściśle przestrzegane procedury ich aktualizacji i weryfikacji. Obecnie działający system zrealizowany został w latach 2005-2006 i polegał na konwersji istniejących wówczas baz danych. W jej wyniku otrzymano jednolity standard techniczny i merytoryczny wszystkich dotychczasowych baz, wygodne i wydajne narzędzie do wprowadzania i aktualizacji danych oraz zestaw funkcjonalnych i łatwych w obsłudze narzędzi umożliwiających realizację bieżących potrzeb i rutynowych działań (statystyka, wykazy, zestawienia). Jednocześnie z pracami nad przygotowaniem

konwersji danych planowana była rozbudowa tworzonego systemu. Działania te wstrzymane zostały przez reorganizację KOBiDZ w 2007 roku.

Celem systemu jest zebranie w jednym miejscu wszystkich posiadanych informacji o obiektach zabytkowych oraz dotyczącej ich dokumentacji. W skład systemu wchodzi bazy danych: rejestru zabytków

nieruchomych, kart architektury i budownictwa, kart cmentarzy, ewidencji zieleni, teczek urbanistycznych, dokumentacji KOBiDZ, dokumentacji PSOZ, ewidencji i rejestru zabytków ruchomych oraz rejestru ruchomych zabytków techniki. Trzeba podkreślić, iż dobór zawartych w nich informacji uwarunkowany został specyfiką potrzeb KOBiDZ, tzn. ogranicza się do podstawowych informacji o obiektach i/lub rodzaju posiadanej dokumentacji ukierunkowanych przede wszystkim na szybkie uzyskiwanie różnorodnych zestawień statystycznych i wykazów obiektów określonego rodzaju. Stąd dość rozbudowany system słowników i zupełny brak szczegółowych opisów obiektów oraz informacji o ich historii, co może sprawiać wrażenie, iż bazy są ubogie merytorycznie. Ponadto system zawiera dodatkową bazę danych zabytków nieruchomych, zwaną roboczo obiektem fizycznym, do której docelowo miały zostać wprowadzone podstawowe informacje o obiekcie lub zespole (jego określenie i dane lokalizacyjne) oraz linki do odnoszących się doń rekordów w wymienionych wyżej bazach. Przewidywane było dodawanie kolejnych pól pogłębiających informacje o obiektach zabytkowych oraz rozszerzających możliwości przeszukiwania danych według kolejnych kryteriów oraz rozbudowa systemu o nowe bazy danych, obejmujące fototekę i archiwum KOBiDZ.

Prowadzona w NID baza danych obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest jedyną w Polsce działającą bazą danych, obejmującą wszystkie objęte ochroną prawną zabytki nieruchome oraz ruchome. Służy ona przede wszystkim gromadzeniu informacji i sporządzaniu zestawień statystycznych dotyczących zabytków. Jej zasadnicza wartość polega na kompletności umieszczonych w niej danych oraz standaryzacji form zapisu i stosowanego nazewnictwa obiektów w skali kraju. Zawiera podstawowe informacje o obiektach wpisanych do rejestru i ich wzajemnych powiązaniach. Baza obejmuje wyłącznie centralny rejestr zabytków prowadzony w dziale A oraz dziale B. Została założona na podstawie decyzji o wpisie do rejestru zabytków przechowywanych w NID, lecz nie odzwierciedla ich dosłownej treści i nie uwzględnia ich liczby. Warunkiem umieszczenia obiektu w bazie jest wymienienie go w sentencji lub załączniku (opisowym albo graficznym) do decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Dane są aktualizowane w rytmie kwartalnym. Bieżąca aktualizacja bazy danych obiektów wpisanych do rejestru zabytków polega na dopisywaniu nowych obiektów według nadchodzących decyzji, usuwaniu obiektów skreślonych, nanoszeniu poprawek według sprostowań i wyjaśnień nadsyłanych przez WKZ, nanoszeniu informacji o kartach białych wykonanych dla umieszczonych w niej obiektów oraz uzupełnianiu i aktualizacji na ich podstawie podstawowych danych o obiektach (np. adresy, datowania). Przed wprowadzeniem danych do bazy sprawdzane jest, czy dla nowo wpisanych obiektów istnieje dokumentacja w kartotece NID. Również nowa dokumentacja zawsze sprawdzana jest z rejestrem zabytków. W trakcie wpisywania dane są sprawdzane z bazą GUS, a ewentualne niezgodności wyjaśniane.

Pierwotna wersja bazy danych rejestru zabytków nieruchomych (w programie dBase) powstała w 1996 roku i była ściśle związana z działaniami podjętymi w latach 1993-1997 z inicjatywy Juliusza Wendlanda, ówczesnego kierownika Działu Architektury i Urbanistyki ODZ. Celem tych działań było ujednolicenie 49 wojewódzkich rejestrów zabytków ze zbiorem decyzji zgromadzonym w ramach centralnej ewidencji zabytków oraz wyszczególnienie i policzenie wszystkich obiektów objętych ochroną, tj. imiennie wymienionych w decyzjach o wpisie do rejestru. Sporządzone wykazy decyzji i obiektów rozesłano do konserwatorów wojewódzkich w celu weryfikacji. Okazało się wówczas, że – zarówno w archiwach Państwowej Służby Ochrony Zabytków, jak i w Dziale Architektury i Urbanistyki Ośrodka Dokumentacji Zabytków – brakuje wielu decyzji, a także, że część obiektów figurujących w wykazach ODZ od wielu lat nie istnieje. Wówczas i w następnych latach skreślono z rejestru wiele z nich. W niektórych spośród ówczesnych województw (np. lubelskim, elbląskim, kieleckim) skreślono wszystkie nieistniejące wówczas obiekty. W części województw ujednolicono też zbiory decyzji o wpisie w zasobach ODZ i poszczególnych wojewódzkich konserwatorów zabytków, przekazując czasem po kilkaset decyzji.

Punktem wyjścia projektowanej struktury był zakres informacji potrzebnych do identyfikacji obiektów i dostępnych w Dziale Architektury i Urbanistyki. Po kilku tygodniach dyskusji świadomie zrezygnowano z prostego wpisywania decyzji, rezygnując

jednocześnie z możliwości ich liczenia. Formułując założenia bazy, kierowano się przede wszystkim potrzebą stworzenia wygodnego narzędzia przystosowanego do specyfiki pracy działu. Baza jest zgodna z uchwalonym w 1992 roku *Data Core Index on Architectural Heritage*.

Od początku założona została etapowość prac nad bazą. Pierwszym etapem było wpisanie całości danych historycznych. Został on zakończony w 1999 roku. Od tego momentu baza została kilkakrotnie zmodernizowana, co łączyło się za każdym razem z koniecznością jej uzupełnienia o nowe dane. Równolegle trwała standaryzacja zapisów i weryfikacja danych. Jednocześnie – z kilkoma przerwami spowodowanymi natłokiem innych zadań – trwało tworzenie nowych i porządkowanie istniejących słowników. Ekonomia działań nakazuje wprowadzać hasła tezaursa do bazy już zweryfikowanej merytorycznie, co dotychczas nie zawsze było możliwe organizacyjnie. Stąd obecne problemy, polegające głównie na konieczności przeprowadzania obu tych działań jednocześnie. Sprawę dodatkowo skomplikowała konieczność dodania do bazy słownika funkcji obiektów zgodnego z dyrektywą INSPIRE.

Według stanu na grudzień 2011 roku baza rejestru zabytków nieruchomych zawierała 76 327 rekordów, w tym 65 553 rekordy obiektów i 10 774 rekordy zespołów.

Jak wspomniano wcześniej, jednym z celów statutowych ODZ, a następnie KOBiDZ i NID było (i jest) gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie dokumentacji ewidencyjnej. Dla każdego rodzaju dokumentacji założono osobną bazę danych dostosowaną zarówno do specyfiki danej klasy obiektów, jak i do samej dokumentacji. Wspólnymi celami baz danych kart architektury i budownictwa, kart cmentarzy, ewidencji zieleni oraz teczek urbanistycznych jest wyszukiwanie i wydruk wykazów obiektów posiadających dokumentację określonego rodzaju w jednostce administracyjnej i/lub klasyfikacji (podlega jej tylko architektura), uzyskiwanie informacji statystycznych na temat liczby obiektów opracowanych poszczególnymi rodzajami dokumentacji w jednostkach administracyjnych oraz wyszukiwanie wzorcowo bądź wadliwie wykonanych dokumentacji. W bazach zawarte są więc podstawowe informacje o zewidencjonowanych obiektach oraz samej dokumentacji.

Baza kart architektury i budownictwa powstała w 2001 roku. Do tej pory wprowadzono kompletnie dane z województw: kujawsko-pomorskiego, opolskiego, podlaskiego, świętokrzyskiego. Trwają prace nad dokumentacją z województw: dolnośląskiego (na ukończeniu), łódzkiego, mazowieckiego (wpisane miasto Warszawa i część gmin) i warmińsko-mazurskiego. Równolegle z wprowadzaniem nowych danych aktualizowane są informacje w rekordach województw już ukończonych. Na bieżąco wprowadzane są dane z nowych kart ewidencyjnych, wpisywane numery rejestru z nowych decyzji oraz informacje o skreśleniach z rejestru zabytków. Przed przystąpieniem do wprowadzania do bazy danych z partii kart podejmowane są następujące czynności: sprawdzenie z bazą GUS nazw miejscowości, wyjaśnienie ewentualnych niezgodności, sprawdzenie obiektów z rejestrem zabytków nieruchomych i wpisanie nowych numerów rejestru, naniesienie na karty numerów ewidencyjnych (karty z danego województwa posiadają numerację ciągłą), naniesienie na karty numerów zespołów i podzespołów oraz numeracji obiektów w ramach zespołów. Dane o obiektach niekiedy uzupełniane są o informacje z literatury.

Według stanu na grudzień 2011 roku baza kart architektury i budownictwa zawierała 37 476 rekordów, co stanowiło 27 procent zasobu działu.

Bazy kart cmentarzy oraz ewidencji zieleni, które to dokumentacje do 2002 roku gromadzone były przez Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, założone zostały w roku 2004. Zasady ich prowadzenia, a także struktury danych wzorowane były na bazie kart architektury i budownictwa, choć wskutek specyfiki tych obiektów i ich dokumentacji różnią się od niej.

Do bazy kart cmentarzy do tej pory wprowadzono kompletnie dane z województw: dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, lubelskiego, lubuskiego i łódzkiego. W trakcie wprowadzania jest województwo małopolskie. Według stanu na grudzień 2011 roku baza kart cmentarzy zawierała 8884 rekordy, co stanowiło 35 procent zasobu działu.

W roku 2011 zostało zakończone wprowadzanie danych do bazy ewidencji zieleni. Według stanu na grudzień 2011 roku zawierała ona 9398 rekordów. W chwili obecnej trwa wprowadzanie pominiętych dokumentacji oraz sprawdzanie i uzupełnianie zawartych w niej informacji.

multiArch - [Karta - DZ/266277 [IDZ - Dział Zabytków Ruchomych]]

Menu: Baza, Widok, Edycja, Zestawienia, Zdarzenia, Wyszukiwanie, Ustawienia, Odnio, Pomoc

Dział Zabytków Ruchomych

Numer ewidencyjny: DLX.000.002.464
 Nowy numer ewidencyjny: [WPM.000.000.258]
 Autor dokumentacji: R. T. Jasiowie
 Data wykonania dokumentacji: 1981

Nie zgodność z bazą GUS: []

Miejscowość: Stoczek
 Część miejscowości: []
 Gmina: Kowale
 Powiat: Siedlce
 Województwo: województwo mazowieckie
 Diecezja: []
 Miejsce przechowywania: []
 Adres miejsca przechowywania: []

Topografia: []
 Lokalizacja w miejscu przechowywania: []
 Obiekt: []
 Bliskość określenia obiektu: []
 Działania: []
 Liczba obiektów: 1
 Raport: []
 Ikona grafia: []
 Autor: []

Karta 87/067 9.1

multiArch - [Karta - DZ/266277 [IDZ - Dział Zabytków Ruchomych]]

Menu: Baza, Widok, Edycja, Zestawienia, Zdarzenia, Wyszukiwanie, Ustawienia, Odnio, Pomoc

Dział Zabytków Ruchomych

Liczba obiektów: 1
 Raport: []
 Ikona grafia: []
 Autor: []
 Warsztat: []
 Szkoła: []
 Kopia: []
 Kraj: []
 Miejsce powstania: []
 Datowanie obiektu: []
 Data znormalizowana (K): []
 Datowanie rozszerzone: []

Styl: []
 Materiał: []
 Technika wykonania: []
 Wysokość: []
 Szerokość: []
 Głębokość: []
 Historia obiektu: []
 Opis obiektu: []
 Ornament: []

Karta 87/067 9.1

multiArch - [Karta - DZ/266277 [IDZ - Dział Zabytków Ruchomych]]

Menu: Baza, Widok, Edycja, Zestawienia, Zdarzenia, Wyszukiwanie, Ustawienia, Odnio, Pomoc

Dział Zabytków Ruchomych

Uwagi: []
 Rodzaj własności: []
 Nazwa właściciela: []
 Adres właściciela: []
 Aktualny numer rejestru: []
 Aktualny numer pozycji (K): []
 Data wpisu do rejestru: []
 Numer rejestru (K): []
 Numer pozycji (K): []
 Stan zachowania: []
 Konservacja: []
 Czas konserwacji: []
 Wykonawca konserwacji: []
 Liczba zdjęć: []
 Zdjęcia: []

Bibliografia: []

Karta 87/067 9.1

materiałach wielkoformatowych. W obecnej formie baza jest praktycznie zamknięta – istniejące dane zostały wprowadzone w całości, a nowe nie przybywają.

Prowadzone są również dwie pomocnicze bazy danych zawierające informacje o różnorodnych opracowaniach, m.in. dokumentacjach historycznych, inwentaryzacjach, studiach urbanistycznych itp., zgromadzonych i przechowywanych w dziale oraz będących w posiadaniu wojewódzkich konserwatorów zabytków i ich delegatur. Celem ich założenia było zebranie i szersze udostępnienie informacji o dokumentacjach obiektów przechowywanych w poszczególnych oddziałach służb konserwatorskich (baza PSOZ) oraz szerokie udostępnienie informacji o dokumentacjach przechowywanych w NID.

Baza KOBIDZ zawiera informacje o dokumentacjach historyczno-konserwatorskich zabytków architektury oraz studiach urbanistycznych będących w posiadaniu NID. Do bazy wprowadzane są na bieżąco nieliczne nowo przekazywane dokumentacje. Istnieje pilna potrzeba uzupełnienia bazy informacjami o dokumentacjach konserwatorskich zieleni oraz monografiach cmentarzy.

Baza dokumentacji PSOZ zawiera informacje uzyskane ze sprawozdań WKZ o opracowywanych na ich zlecenie i przechowywanych w poszczególnych oddziałach studiach i inwentaryzacjach. Dane do bazy wprowadzono na podstawie rocznych

Baza teczek urbanistycznych zawiera informacje o przechowywanych w NID materiałach dotyczących miast historycznych. Są to teczki ewidencyjne wykonane w większości w latach 60. XX wieku. Baza zasadniczo zawiera informacje na temat teczki i jej zawartości. Do zawierającej 1274 rekordy bazy dopisano również informacje o przechowywanych osobno

sprawozdań przesyłanych do 1998 roku do ODZ (od tego czasu nie były uzupełniane). W obecnej formie baza jest praktycznie zamknięta – istniejące dane zostały wprowadzone w całości, a nowe nie przybywają. Stan bazy dokumentacji PSOZ wynosi 8657 rekordów wprowadzonych według podziału administracyjnego obowiązującego do końca 1998 roku (49 województw).

Ze względu na niewielką objętość i czytelność wprowadzanych informacji, baza dokumentacji PSOZ traktowana była jako baza testowa w procesie wdrażania ogólnopolskiej bazy danych o zabytkach – zwłaszcza w dziedzinie wymiany i wprowadzania danych w wielu miejscach jednocześnie.

Największą i chronologicznie najstarszą bazą prowadzoną w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków jest baza zabytków ruchomych. Do obecnego systemu jej dane zostały przekonwertowane z działającej od 1991 roku bazy kart zabytków ruchomych ISIS (prace w innych systemach trwały od końca lat 70. XX wieku) oraz z działającej od 1999 roku bazy zabytków ruchomych nieposiadających kart (ACCESS). Obecna baza DZR w założeniu dotyczy obiektów, a informacje zawarte w poszczególnych rekordach pochodzą z różnych dokumentów. Aktualnie – oprócz wprowadzania do bazy nowych zabytków – trwają prace nad modyfikacją rekordów już wpisanych. Aktualizowane są przede wszystkim dane dotyczące lokalizacji obiektów oraz numery ewidencyjne kart (zmiana numeracji). Według stanu na grudzień 2011 roku w bazie było 355 110 rekordów, co stanowi 97 procent zasobu.

Baza rejestru ruchomych zabytków techniki założona została w 2002 roku. Jednak do 2008 roku wprowadzono jedynie szcątkowe dane i przekonwertowano je wraz ze wszystkimi innymi w 2006 roku. Kompleksową akcję wprowadzenia danych zawartych w decyzjach o wpisie ruchomych zabytków techniki przeprowadzono w latach 2008-2009. Od tego czasu dane wprowadzane są na bieżąco. Według stanu na grudzień 2011 roku w bazie były 3132 rekordy dotyczące rejestru zabytków techniki, w tym 3019 rekordów obiektów i 113 rekordów zespołów.

W 2010 roku w strukturę pierwotnie przeznaczoną do prowadzenia rejestru zabytków zaczęto wprowadzać dane dotyczące kart ewidencyjnych. Do tej pory wprowadzono dane z województw: kujawsko-pomorskiego, lubelskiego, lubuskiego, łódzkiego, małopolskiego, opolskiego, podkarpackiego, podlaskiego, pomorskiego, świętokrzyskiego, warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego. Na ukoń-

czeniu jest wprowadzanie danych z województwa mazowieckiego. Na bieżąco wprowadzane są dane dotyczące ewidencji pojazdów zabytkowych. Według stanu na grudzień 2011 roku w bazie były 8322 rekordy dotyczące ewidencji zabytków techniki, w tym 8000 rekordów obiektów i 322 rekordy zespołów, co stanowi 82 procent zasobu.

Podsumowując wyniki dotychczasowych działań DEiRZ w zakresie tworzenia baz danych, należy pamiętać, że obecny system jest efektem poprzednich wielokierunkowych działań i koncepcji realizowanych nie tylko w wielu działach, ale i instytucjach. Jego pierwszoplanowym zadaniem było uzyskiwanie prostych zestawień statystycznych (rodzaje obiektów i liczba ich dokumentacji w województwach) oraz różnorodnych wykazów wykorzystywanych w bieżącej pracy nie tylko naszej instytucji, ale również i Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Weryfikacja rejestru zabytków

Zabytki nieruchome⁵⁸

Kolejnym niezmiernie ważnym zadaniem koordynowanym przez Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków, a realizowanym od grudnia 2008 roku głównie przez oddziały terenowe NID, jest weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych.

Zasadniczym celem weryfikacji rejestru zabytków jest określenie faktycznego stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych. Weryfikacja koncentruje się na działaniach zmierzających do wskazania obiektów nieistniejących oraz obiektów, które utraciły wartości zabytkowe lub są bezpośrednio zagrożone ich utratą.

Równie istotnym efektem akcji prowadzonej w oparciu o dane gromadzone w dziale jest aktualizacja i uzupełnienie podstawowych danych dotyczących zabytków wpisanych do rejestru, a także uporządkowanie dokumentacji rejestru. Wynikiem podjętych prac będzie uzupełnienie bądź aktualizacja wymienionych informacji w prowadzonej w DEiRZ bazie danych rejestru zabytków nieruchomych.

Opracowany w 2004 roku krajowy raport o stanie zabytków, w dużej mierze zaktualizowany na potrzeby wewnętrzne KOBiDZ w 2009 roku, wykazał poważne braki i nieścisłości w części decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Warto ponownie przypomnieć,

15. Baza danych zabytków ruchomych

15. Database of movable monuments

że dokumenty te, tworzące zbiór podstawowych informacji o obiektach zabytkowych objętych prawną ochroną, są bardzo zróżnicowane. W różnych dekadach różne były wymagania, często obok decyzji precyzyjnie definiujących przedmiot i zakres ochrony zdarzają się decyzje niejednoznaczne, nieprecyzyjne, niekompletne (bez załączników), a nawet błędne, przez co nie sposób jest nawet określić walory obiektów i ich znaczenie dla naszego dziedzictwa. Wiele z nich zdezaktualizował upływ czasu. Zdarzają się również dokumenty dotyczące obiektów nieistniejących, które powinny z tej racji zostać wykreślone z rejestru zabytków. Część decyzji jest już nieaktualna na skutek nowych ustaleń naukowych czy wręcz utraty przez poszczególne zabytki swoich pierwotnych walorów historycznych, artystycznych i naukowych, które legły u podstaw objęcia ich ochroną.

Wyjaśnienie i wskazanie tych wszystkich „ułomności” rejestru, ale przede wszystkim potwierdzenie jego poprawności jest zadaniem fundamentalnym, zwłaszcza w kontekście budowy bazy danych o zabytkach i upowszechniania wiedzy o nich w społeczeństwie, jak również na arenie międzynarodowej.

Ważnym celem prowadzonej akcji jest także gromadzenie aktualnego materiału fotograficznego o ogromnej wartości dokumentalnej, który istotnie wzbogaci zbiory NID. Przy tej okazji zbierane są również dane do tworzonej w naszej instytucji przestrzennej bazy danych o zabytkach.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych docelowo obejmie wszystkie obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (Księga A) przed wrześniem 2008 roku, które do tego momentu nie zostały skreślone z rejestru. Obejmuje ona zabytki architektury i budownictwa oraz ich zespoły, założenia zieleni, a także cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały wpisy/obiekty wielkoprzestrzenne.

W celu określenia faktycznego stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych oraz ich zespołów zdefiniowano siedem grup weryfikacyjnych (wskazujących na potrzebę podjęcia konkretnych działań administracyjnych, jak np. dokonania skreśleń z rejestru), z których sześć odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i do ich stanu zachowania, natomiast grupa siódma to obiekty proponowane do wpisu do rejestru:

- obiekty nieistniejące – obiekty rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości;
- obiekty przeniesione do skansenów – obiekty pozostające w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inventarza muzealnego;
- obiekty przeniesione/translokowane – obiekty przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków;
- obiekty niezidentyfikowane w terenie – obiekty, których wskazanie w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie jest niemożliwe;
- obiekty, które utraciły wartości zabytkowe – obiekty, które w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że nigdy takowej wartości nie posiadały;
- obiekty szczególnie zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych – obiekty, które zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz których dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn;
- obiekty zasługujące na wpis do rejestru zabytków – obiekty będące integralnymi elementami wpisanych do rejestru zabytków zespołów, nie ujęte istniejącymi wpisami do rejestru lub obiekty samodzielne i zespoły nie figurujące dotychczas w rejestrze zabytków, a wymagające ochrony prawnej.

Materiałami wyjściowymi wykorzystywanymi podczas prac nad weryfikacją rejestru zabytków nieruchomych są: wyciąg z prowadzonej w dziale bazy danych obiektów rejestrowych oraz kopie decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Jako materiał pomocniczy wykorzystywana jest również istniejąca dokumentacja ewidencyjna (karty ewidencyjne, fiszki adresowe, ewidencje parków) oraz dostępne opracowania historyczne i konserwatorskie.

W grudniu 2008 roku oddziały terenowe otrzymały od DEiRZ aktualne wyciągi z bazy rejestru zabytków (stan na 30 września 2008 roku) w formie tabel Excel. W przekazanych plikach znajdują się kolumny zawierające dane NID oraz kolumny przeznaczone do

16

wpisywania uwag zgodnych z zakresem weryfikacji rejestru zabytków. Do tego materiału dołączona została szczegółowa instrukcja merytorycznego wypełniania pól oraz słowniki z definicjami haseł. Przekazana oddziałom terenowym tabela weryfikacyjna została tak skonstruowana, by jednocześnie posłużyć jako materiał do aktualizacji danych zawartych w prowadzonej w dziale bazy rejestru po jej niezbędnej rozbudowie o nowe pola.

Aby oddziały mogły uzyskać swobodny dostęp do dokumentów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, tj. decyzji o wpisie do rejestru oraz dokumentacji ewidencyjnej, konieczna okazała się digitalizacja tego zasobu. W DEiRZ opracowano jednolity wzór opisu plików, wykorzystujący do ich nazwania

identyfikatory z bazy rejestru. Celem tych działań jest umieszczenie przygotowanych plików w zintegrowanej ogólnopolskiej bazie danych o zabytkach. Do końca 2009 roku zeskanowano lub sfotografowano, jako materiał roboczy do wykorzystania w prowadzonych pracach weryfikacyjnych, ponad 90 procent decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

Zakres prac przewidzianych w trakcie weryfikacji rejestru zabytków obejmuje analizę decyzji o wpisie do rejestru zabytków i istniejącej dokumentacji oraz lustrację terenową. Podczas weryfikacji obiektów wpisanych do rejestru brane są pod uwagę wszystkie prawomocne decyzje dotyczące danego obiektu/zespołu. Jest to szczególnie istotne w przypadku decyzji zespołów, w których zakres merytoryczny kolejnych decyzji bywa rozbieżny.

Podczas prac związanych z weryfikacją rejestru zabytków opracowywane są następujące materiały: ankieta terenowa, szczegółowe kwestionariusze obiektów zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, opis zasobu zabytkowego powiatu oraz tabela weryfikacyjna. Ponadto opracowywana jest comiesięczna statystyczna tabela sprawozdawcza. Zawiera ona liczbę zlustrowanych obiektów w poszczególnych gminach oraz liczbę obiektów proponowanych do poszczególnych grup weryfikacyjnych. Na jej podstawie DEiRZ opracowuje zestawienia statystyczne monitorujące postęp prac.

16. Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych – Biała Nyska, gm. Nysa, pow. nyski, woj. opolskie – nieistniejąca ruina zamku (zbudowanego w 1487 r., zniszczonego w 1945 r.) wpisanego do rejestru zabytków w dniu 16.03.1964 r. pod numerem 736/64, rozebrana w dniu 28.09.1973 r. w ramach akcji „porządek” w niedzielę czynów społecznych, bez zgody WKZ. Fot. w zbiorach archiwum NID

16. Verification of a register of non-movable monuments – Biała Nyska, Nysa Commune, Nysa County, Opole Voivodeship – non-existent ruins of a castle (built in 1487 and destroyed in 1945) entered into the register of monuments on 16 March 1964 under no. 736/64, dismantled on 28 September 1973 without approval from the Voivodeship Conservator of Monuments as a part of the “Sunday of community work” campaign. The photograph is stored in NHBP’s archives

Ankieta terenowa jest dokumentem roboczym sporządzanym dla wszystkich wpisanych do rejestru zabytków obiektów/zespołów. Zawiera rubryki zgodne z tabelą weryfikacyjną, mogące służyć aktualizacji zawartych w nich danych oraz rubryki służące ocenie stanu zachowania obiektu oraz istniejących i potencjalnych zagrożeń, których treść może zostać wykorzystana do sporządzenia bardziej szczegółowego kwestionariusza w przypadku zakwalifikowania obiektu do jednej z grup weryfikacyjnych. Ankiety terenowe nie są przekazywane do działu.

Kwestionariusze obiektów zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych są sporządzane na formularzach zawierających dane administracyjno-adresowe wraz z numerem i datą wpisu do rejestru zabytków oraz napisane według schematu zdefiniowanego dla każdej z grup uzasadnienie kwalifikacji danego obiektu do właściwej grupy. W toku dyskusji poświęconej kwalifikowaniu obiektów do grup weryfikacyjnych przyjęto założenie, aby uzasadnienia były rozbudowywane o informacje pozwalające na potwierdzenie kwalifikacji oraz określenie przyczyn oceny warunkującej kwalifikację. Do kwestionariuszy dodawane są wybrane fotografie obiektów. Kwestionariusze, stanowiące obowiązkowy element raportów powiatowych, są jednocześnie odrębnymi dokumentami, które mogą zostać przekazane wojewódzkim konserwatorom zabytków.

Opis zasobu zabytkowego powiatu to formularz zawierający podsumowane dane statystyczne dotyczące zweryfikowanego powiatu oraz krótki, napisany według wyznaczonego schematu opis obiektów zakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, a także luźne uwagi dotyczące kondycji zabytków na omawianym terenie.

Tabela Excel, zawierająca dane z bazy rejestru NID oraz kolumny przeznaczone do wpisywania uwag zgodnych z zakresem weryfikacji rejestru zabytków, jest najważniejszym dokumentem powstającym w oddziałach terenowych. Dzięki zaktualizowanym informacjom o wszystkich obiektach wpisanych do rejestru służy jako materiał do aktualizacji danych zawartych w prowadzonej w dziale bazie rejestru.

Po zakończeniu prac terenowych i gabinetowych na terenie powiatu oddział terenowy przygotowuje Raport Powiatowy, który przekazywany jest do DEiRZ. Składają się nań: opis zasobu zabytkowego na terenie powiatu, komplet kwestionariuszy oraz wypełniony fragment tabeli weryfikacyjnej.

W pierwszym etapie prac poprzedzającym właściwe prace weryfikacyjne w terenie (I. półrocze 2009 roku) skoncentrowano się na gromadzeniu niezbędnej informacji i dokumentacji. Jednocześnie – na podstawie uzyskanych list – prowadzono weryfikację terenową obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do skansenów.

Od połowy 2009 roku prowadzono systematyczną weryfikację wybranych jednostek administracyjnych. Priorytetowo potraktowano powiaty grodzkie oraz dawne miasta wojewódzkie nie będące powiatami grodzkimi. Półmetek weryfikacji podsumowany został w 2011 roku w przygotowanym w DEiRZ i czekającym na publikację *Sprawozdaniu krajowym z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych za lata 2009-2010*, stanowiącym efekt analizy, scalenia i opracowania materiałów nadesłanych z oddziałów terenowych.

Do końca 2011 roku zweryfikowano w terenie 74 procent obiektów wpisanych do rejestru zabytków – łącznie 45 824 obiekty. Z tej liczby 1179 obiektów nie istnieje, 414 utraciło wartości zabytkowe, 128 przeniesiono do skansenów, 71 translokowano na inne miejsce, jako zagrożone określono 1697, nie zidentyfikowano zaś 218. Jednocześnie z weryfikacją wytypowano 3828 obiektów zasługujących na wpis do rejestru, a dotychczas nim nie objętych.

Choć za wcześnie jeszcze na formułowanie pełnych wniosków z prowadzonej weryfikacji, to jednak na podstawie już zebranych i opracowanych materiałów można wnosić, że około 10 procent obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymaga pilnego zainteresowania ze strony wojewódzkich konserwatorów zabytków. W rzeczywistości liczba ta może być znacznie większa, gdyż niemal zasadą jest, że na terenach miejskich (które weryfikacji poddane zostały jako pierwsze) obiekty zabytkowe znajdują się w lepszym stanie. Niestety, z ubolewaniem należy stwierdzić, że w wielu przypadkach zainteresowanie konserwatorskie będzie polegało jedynie na skreśleniu z rejestru obiektów od lat nieistniejących.

Z całą pewnością zdefiniować można największe zagrożenia dotyczące zabytki. Są nimi przede wszystkim brak należytej troski ze strony właścicieli obiektów, nieużytkowanie wielu zabytków oraz coraz częstsze zagrożenia inwestycyjne, dotyczące zarówno samych obiektów wpisanych do rejestru, jak i ich najbliższego otoczenia. Do najbardziej zagrożonych grup

zabytków należą budynki gospodarcze, folwarczne, przemysłowe i obronne, które utraciły swe pierwotne funkcje i – ze względu na specyficzną formę architektoniczną oraz często mało atrakcyjną lokalizację – trudno dla nich znaleźć właściwego użytkownika. Z drugiej strony zagrożeniem jest dla nich również atrakcyjne położenie, gdyż postrzegane jako mało wartościowe, a często znajdujące się w złym stanie technicznym, narażone są na rozbiórkę. Najmniej zagrożone fizycznym zniszczeniem są obiekty sakralne i mieszkalne, zwykle użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem i znajdujące się w dobrym stanie technicznym. W ich przypadku utrata wartości zabytkowych często bywa wynikiem nieprawidłowo (często bez uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków) prowadzonych remontów.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych prowadzona jest przez oddziały terenowe NID równoległe do prac nad rejestrem zabytków prowadzonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków, takich jak wpisywanie nowych (nie podlegających weryfikacji) obiektów, porządkowanie rejestru podczas przepisywania go do nowych ksiąg wojewódzkich i nadawania nowych numerów oraz wszczynanie procedur skreślających obiekty nieistniejące. Spośród obiektów objętych weryfikacją do tej pory skreślono z rejestru zabytków 33 obiekty, z czego aż 14 przed wrześniem 2008 roku. Wśród podlegających weryfikacji obiektów skreślonych najwięcej było nieistniejących. Dużą grupę stanowiły też obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych. Z drugiej strony odnotowano również pojedyncze przypadki wpisywania do rejestru zabytków obiektów proponowanych przez oddziały terenowe. Generalnie, z chwilą rozpoczęcia prac nad weryfikacją rejestru zabytków nieruchomych zaobserwowano przyspieszenie prowadzonych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków od czasu reformy administracyjnej w 1999 roku działań zmierzających do uporządkowania rejestru zabytków.

Mimo porównania w poprzednich latach i ujednolicenia z wojewódzkimi konserwatorami zabytków zbiorów decyzji o wpisie do rejestru zabytków, podczas prac związanych z weryfikacją stwierdzono rozbieżności w zasobach dokumentacji rejestru zabytków wojewódzkich konserwatorów zabytków i NID. Zbiory są na bieżąco ujednolicane poprzez przekazywanie skanów i uwierzytelnionych kserokopii.

Mamy nadzieję, że prowadzone przez NID prace przy gromadzeniu i aktualizowaniu danych dotyczących zabytków wpisanych do rejestru będą skutkować również skreśleniami z rejestru obiektów nieistniejących oraz tych, które utraciły swoje wartości zabytkowe, a także wpisywaniem tych najcenniejszych – dotychczas w rejestrze nie figurujących.

Zabytki ruchome⁵⁹

Dalekosiężne plany weryfikacji rejestru zabytków dotyczą również zabytków ruchomych. Wszak również i w ich przypadku istnieje konieczność aktualizacji wiedzy o stanie zasobu zabytkowego, a więc jego weryfikacja. Jest to zadanie niezwykle istotne, gdyż od stopnia rozpoznania zasobu dziedzictwa materialnego zależy jego skuteczna ochrona. Działanie to nie jest jednak łatwe i wydaje się, iż wymagać będzie, w razie podjęcia prac, o wiele szerszej zakrojonych działań.

Charakter zabytków ruchomych związany jest z łatwością ich przemieszczania, zagubienia, destrukcji, kradzieży itp. Wobec braku egzekwowania przez służby konserwatorskie nakazów wynikających z przepisów prawa (np. artykuł 113. Ustawy o ochronie zabytków) oraz poczucia niskiej szkodliwości czynów nie przestrzegających prawa właścicieli i użytkowników zabytków, przez lata dochodziło do niekontrolowanych zmian w ruchomym zasobie zabytkowym. Na to nakładają się liczne, niestety, latami nie korygowane wady i braki w decyzjach o wpisie do rejestru oraz ewidencji zabytków. Zauważyć jednak należy, że odpisy decyzji o wpisie do rejestru od lat 60. XX wieku gromadzone są z dużą skrupulatnością, tak że w chwili obecnej NID posiada niemal w 100 procentach pełny ich zbiór (najstarsze decyzje pochodzą nawet z końca lat 30. XX wieku). Od lat 60. XX wieku prowadzona jest też centralna ewidencja zabytków, a forma karty ewidencyjnej wypracowana wówczas została na tak wysokim poziomie, że do dzisiaj nie uległa większym zmianom, stając się od początku nieocenionym materiałem dokumentacyjnym (niekiedy jedynym, jaki pozostał po nieistniejącym zabytku).

Ogromna ilość przydatnych przy weryfikacji danych zawarta jest również w prowadzonej w DEIRZ bazie zabytków ruchomych MUSNET. Jej wykorzystanie warunkowane jest jednak pełnym wprowadzeniem posiadanej przez nas informacji z nośnika „papierowego” do elektronicznego.

Tym samym weryfikacja zabytków ruchomych wpisanych do rejestru, choć trudna, jest dzięki informacjom przez nas zgromadzonym jak najbardziej możliwa do przeprowadzenia. Liczyć się trzeba jednak z istniejącymi uwarunkowaniami, polegającymi choćby na ograniczeniu zasobów kadrowych NID oraz na aktualnym zaangażowaniu pracowników w weryfikację zabytków nieruchomych, która jako priorytet (ze względu na dyrektywę INSPIRE) nie może być opóźniona przez jednoczesną weryfikację wyposażenia ruchomego. Ponadto pracownicy NID nie posiadają uprawnień takich, jakie mają pracownicy służb konserwatorskich. Dlatego w kompleksowej i pełnej weryfikacji rejestru zabytków ruchomych niezbędna wydaje się współpraca podmiotów zewnętrznych.

O skali i trudności tego zadania świadczy choćby fakt, iż weryfikacja około 70 obiektów, przeprowadzona przez władze samorządowe w ramach akcji „Razem bezpieczniej”, w jednej gminie – Sławno, prowadzona z wykorzystaniem koniecznych uprawnień i obowiązujących przepisów, trwała rok. W Polsce jest 2479 gmin i około 230 000 obiektów do zweryfikowania (średnio około 90 obiektów w gminie). Bez współpracy z innymi instytucjami realizacja tego zadania może okazać się niewykonalna.

Podstawą weryfikacji zabytków ruchomych są decyzje o wpisie do rejestru zabytków. Odpisy decyzji z terenu całego kraju są gromadzone i przechowywane w archiwum NID, natomiast decyzje z terenu danego województwa przechowywane są w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków. Do chwili obecnej do rejestru zabytków ruchomych wpisanych zostało około 230 000 obiektów: wyposażenie świątyń różnych wyznań (około 70 procent obiektów), kolekcje (około 23 procent – niewielkie zbiory prywatne, spuścizna po artystach, pamiątki po znanych postaciach z życia politycznego czy kulturalnego), wśród których jest niewielka grupa kolekcji o dużej liczbie obiektów oraz obiekty pojedyncze (7 procent – obiekty znajdujące się w zbiorach prywatnych, figury przydrożne, krzyże pokutne, nagrobki cmentarne, detal architektoniczny itp.).

Choć, jak wspomniano, decyzje są podstawą weryfikacji, należy jednak niestety stwierdzić, że część z nich posiada wady formalne, które będą znacznie utrudniały pracę w terenie. Wady te są niekiedy tak poważne, że *de facto* uniemożliwiają weryfikację. Dotyczy to zwłaszcza dokumentów sprzed Ustawy o ochronie

zabytków z 1962 roku, kiedy to bardzo często w sentencjach ograniczano się do ogólnikowego stwierdzenia: „wpisuje się wyposażenie kościoła”. Inne zjawisko, z którym należy się liczyć to pojawiające się w latach 60. i 70. XX wieku wpisy dotyczące architektury, którymi jednocześnie wpisywano wyposażenie („wpisuje się kościół wraz z wyposażeniem”). We wszystkich tych przypadkach często niestety brak załączników, co jest poważną wadą, uniemożliwiającą identyfikację obiektów w terenie i stwierdzenie, które elementy wyposażenia zostały w dniu wpisu objęte ochroną prawną.

Narzędziem pomocniczym w weryfikacji zabytków wpisanych do rejestru są karty ewidencyjne, zgromadzone zarówno w centralnej – krajowej ewidencji, jak i w ewidencjach wojewódzkich.

Dla zabytków ruchomych ewidencja w NID prowadzona jest w dwójakiej formie: tradycyjnej (papierowej) i elektronicznej (baza danych). W chwili obecnej w krajowej ewidencji zabytków zgromadzonych jest ponad 370 000 kart zabytków ruchomych (w przeważającej części dotyczących wyposażenia świątyń różnych wyznań). Na niemal wszystkich kartach zabytków rejestrowych naniesiona została data i numer rejestru. Karty ewidencyjne zawierają pełne informacje o obiekcie zabytkowym, niezbędne do jego identyfikacji w terenie, m.in. lokalizację, określenie czasu powstania, autorstwo, wymiary, stan zachowania, opis cech charakterystycznych, fotografie. Podobnie jak w przypadku kart zabytków nieruchomych, poziom kart zabytków ruchomych nie jest równy. Obok kart opracowanych bardzo dobrze, opatrzonych dużą liczbą zdjęć, z uwzględnionymi inskrypcjami, bibliografią czy nawet rysem historycznym obiektu, istnieją również karty, które uznać można za tzw. adresówki. Nie wszyscy wykonawcy dysponowali także konieczną wiedzą. Znaleźć można bowiem karty, gdzie brakuje fachowej terminologii oraz karty zawierające błędy merytoryczne w opisach. Duża część kart niewątpliwie wymaga również uaktualnienia, gdyż przez kilkadziesiąt lat od ich powstania wygląd obiektu w wyniku niekorzystnych czynników zewnętrznych lub konserwacji mógł ulec daleko idącym zmianom. Niska jest też często jakość starych fotografii.

Zaangażowanie oddziałów terenowych w weryfikację będzie wymagało digitalizacji istniejącej w DEiRZ dokumentacji kart ewidencyjnych. Akcja ta i tak jest planowana, niemniej dzięki podjęciu

działań weryfikacyjnych może ulec znacznemu przyspieszeniu. Zdawać sobie jednak należy sprawę z tego, że nie odbędzie się to z dnia na dzień, tym bardziej, że głównym zadaniem spoczywającym na nas jest weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych. Rozwiązaniem alternatywnym dla centralnej digitalizacji dokumentacji zabytków ruchomych jest bezpośrednie zaangażowanie pracowników oddziałów terenowych w digitalizację kart ewidencyjnych wchodzących w skład wojewódzkiej ewidencji zabytków bezpośrednio u wojewódzkich konserwatorów zabytków.

Przystępując do weryfikacji rejestru zabytków ruchomych, należy mieć świadomość konieczności przezwyciężenia kolejnych trudności – nie tylko braku możliwości określenia miejsca przechowywania części obiektów czy też braku możliwości identyfikacji obiektów wskutek zbyt ogólnikowego ich opisu w decyzjach, ale przede wszystkim braku wszystkich odpisów decyzji rejestrowych. Praktyka naszego działania wskazuje na to, iż nie wszystkie decyzje rejestru zabytków przekazywane są do NID na bieżąco i dlatego należałoby je przed przystąpieniem do weryfikacji pozyskać. Niemniej stwierdzić należy, iż zdarzają się również przypadki, kiedy obiekt jest wpisany do księgi rejestru, jednak brak jest decyzji zarówno w NID jak i w wojewódzkim urzędzie ochrony zabytków. Jeżeli brak jest również potwierdzenia o ich doręczeniu, należy uznać obiekt za niewpisany do rejestru.

W trakcie weryfikacji liczyć trzeba się też z sytuacjami, kiedy zabytek uległ całkowitemu zniszczeniu i nie istnieje, został legalnie wywieziony za granicę, został wpisany do inwentarza muzealnego lub wszedł w skład narodowego zasobu bibliotecznego⁶⁰. Wówczas powinien zostać on wykreślony z rejestru (pod warunkiem legalnego jego wywozu za granicę).

Zdarzać będą się także sytuacje, gdy dwie decyzje będą punktem wyjścia do weryfikacji tego samego obiektu (tzw. podwójny wpis) lub kiedy obiekt jest nawet dwukrotnie wymieniony w tej samej decyzji (w wyniku pomyłki, przeprowadzonej konserwacji zmieniającej wygląd obiektu i powtórnej inwentaryzacji, w której obiekt nie został rozpoznany czy też w przypadku zmian lokalizacji, a także gdy wpis do rejestru odbywał się bez wizji lokalnej, a jedynie na podstawie istniejących kart ewidencyjnych).

Dlatego też przed wyjazdem w teren należałoby zgromadzić wszystkie decyzje dotyczące obiektów

z danego miejsca przechowywania i porównać je w celu przyszłego uporządkowania rejestru (a nawet uniknięcia wielokrotnych lustracji tego samego obiektu). Weryfikację mogą też utrudniać źle wykonane fotografie obiektu lub fotografie wykonane przed konserwacją i ukazujące stan pierwotny, ale również aktualny zły stan zachowania zabytku. Liczyć trzeba się również z tzw. czynnikiem ludzkim, czyli niechęcią właścicieli do udostępniania czy ujawniania wszystkich obiektów (zwłaszcza w przypadku kolekcji prywatnych, ale również i wyposażenia świątyń).

Przeprowadzenie przez pracowników NID weryfikacji rejestru zabytków ruchomych w przeciągu pięciu lat możliwe jest jedynie przy spełnieniu kolejnych istotnych warunków. Przede wszystkim trzeba się liczyć z utrudnionym dostępem do zabytków – pracownicy naszej instytucji nie posiadają uprawnień, które gwarantować by mogły dostęp do wszystkich obiektów. Dlatego też jak najbardziej pożądana jest, wpływająca na przyspieszenie prac, współpraca z instytucjami zewnętrznymi – zwłaszcza z wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków, ministerstwem kultury i dziedzictwa narodowego, władzami kościelnymi, a nawet z organami samorządowymi. W kontekście tego należałoby rozważyć jak najszybsze rozszerzenie zakresu działań prowadzonych w ramach trwającej akcji „Razem bezpieczniej”, w której również Dział Ewidencji i Rejestru Zabytków uczestniczy.

Niepełny zasób naszej wiedzy o zabytkach ruchomych wpisanych do rejestru zabytków i brak jego aktualności na pewno doprowadzą w przyszłości do realizacji akcji weryfikacyjnej. Im lepiej przygotujemy się do niej, tym lepsze osiągniemy rezultaty.

Działania pozostałe

Statut i regulamin organizacyjny NID precyzyjnie definiują działania DEiRZ i jego miejsce w strukturze instytucji. Wykonywanie głównych, wyżej opisanych zadań często łączy się w praktyce z działaniami dodatkowymi, z których część wynika również z własnej inicjatywy osób w dziale zatrudnionych, ich wiedzy i zaangażowania, a także z faktu utożsamiania się z 50-letnią tradycją i dokonaniem poprzedzających NID instytucji.

Na rozlicznych szkoleniach, konferencjach i sympozjach propagowana jest wiedza o zabytkach,

dylematach związanych z ich ochroną oraz merytorycznych rozwiązaniach konkretnych problemów⁶¹.

Poprzez organizację warsztatów i szkoleń dotyczących rejestru i ewidencji zabytków nieruchomych i ruchomych oraz stosowania opracowywanych przez DEiRZ NID instrukcji i poradników wyznaczane są i upowszechniane w sposób ciągły standardy ochrony i dokumentowania zabytków⁶². Wiedza pracowników działu upowszechniana jest również poprzez publikacje w wydawnictwach instytutu, publikacjach pokonferencyjnych, a także oddzielnych publikacjach katalogowych⁶³.

Profesjonalna wiedza wykorzystywana jest również do przygotowywania specjalistycznych opinii na temat wpisu obiektów do rejestru zabytków⁶⁴, skreślenia obiektów z rejestru⁶⁵, jak również uznania proponowanych zabytków za pomnik historii⁶⁶. Opinie nasze dotyczą również zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO – Auschwitz-Birkenau⁶⁷, Binarowej⁶⁸ i Haczowa⁶⁹.

Odzwierciedleniem stałego podnoszenia naszych kwalifikacji są również recenzje prac i artykułów innych autorów świadczące o monitorowaniu wybranych zagadnień merytorycznych⁷⁰.

Uczestniczymy też w projektach międzynarodowych⁷¹, a także przygotowujemy dla Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN opinie na temat stanu zachowania polskich zabytków na Kresach⁷². Pracownicy działu rokrocznie w ramach Akademii Nieświeskiej prowadzą wykłady poświęcone szczegółowym zagadnieniom związanym z ochroną i opieką nad zabytkami⁷³.

Wyliczając te działania, nie sposób w tym miejscu wymienić wszystkie przejawy naszej aktywności realizowanej z powodzeniem dzięki wiedzy i zaangażowaniu wszystkich pracowników działu. ■

Jerzy Szałygin, etnograf, absolwent Katedry Etnografii Uniwersytetu Warszawskiego w specjalności muzealniczo-konserwatorskiej (1987). Rzeczoznawca Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków w dziedzinie ochrony zabytków nieruchomych i oceny ochrony dóbr kultury, trzykrotny stypendysta ministra kultury i dziedzictwa narodowego, dwukrotnie nagrodzony Złotą Odznaką za Opiekę nad Zabytkami. Uczestnik prac międzynarodowych komisji konserwatorskich ds. rewaloryzacji i konserwacji zabytków. Autor trzech książek oraz ponad stu pięćdziesięciu opracowań, artykułów i dokumentacji z dziedziny ochrony i popularyzacji zabytków. Propagator ochrony drewnianej architektury oraz osadnictwa holenderskiego w Polsce. Założyciel Fundacji Ochrony Wspólnego Dziedzictwa Kulturowego Terpa. Kierownik Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków w Narodowym Instytucie Dziedzictwa.

Przypisy

- 1 Kwestie rejestru i ewidencji zabytków archeologicznych poruszone zostały w artykule M. Grabowskiego, *Od Ośrodka Dokumentacji Zabytków do Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Rewolucyjna zmiana czy procesowa kontynuacja zadań z zakresu archeologii?* w niniejszym tomie.
- 2 K. Guttmejer, *Na czterdziestolecie Ośrodka Dokumentacji Zabytków*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 4-13.
- 3 J. Wendlandt, H. Andrulowicz, A. Zbiegieni, *Dział Architektury i Urbanistyki*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 14-32; B. Bielawski, *Dział Zabytków Sztuki i Rzemiosła Artystycznego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 33-41; S. Żółkowski, *Dział Archeologii*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 42-53.
- 4 Tamże.
- 5 Krajową ewidencję zabytków archeologicznych oraz dokumentację prawną dotyczącą wpisów zabytków archeologicznych do rejestru zabytków gromadzi Dział Archeologii NID.
- 6 R.M. Kunkel, *Ośrodek Dokumentacji Zabytków – instytucja ochrony dziedzictwa narodowego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 1-3.
- 7 Opracowano na podstawie: A. Kłoczko, A. Lorek, *Raport o stanie ochrony zabytków w Polsce – 2009. Stan wiedzy o zasobie zabytkowym*, Warszawa 2009, s. 19, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 8 Dz.U. z 1928 r., Nr 29, poz. 265.
- 9 J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1989, s. 202.
- 10 *Spis zabytków architektury*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Warszawa 1964, s. XXIII.
- 11 M. Gradowski, *Metody ewidencji zabytków*, Warszawa 1981, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków.
- 12 Dz.U. z 1928 r., Nr 29, poz. 265.
- 13 Dz.U. z 1962 r., Nr 10, poz. 48.
- 14 Dz.U. z 1963 r., Nr 19, poz. 101.
- 15 Por. par. 13. Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 kwietnia 1963 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji zabytków.
- 16 Dz.U. z 1986 r., Nr 42, poz. 204.
- 17 MKiS działa na podstawie Ustawy z dnia 4 maja 1982 r. o urzędzie MKiS (Dz.U. z 1982 r., Nr 14, poz. 112) oraz Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1983 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu działania Ministra Kultury i Sztuki (Dz.U. z 1983 r., Nr 32, poz. 150).
- 18 Dz.U. z 2000 r., Nr 86, poz. 965.
- 19 Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 września 2000 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków i centralnej ewidencji dóbr kultury, art. 10 ust. 5.
- 20 Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późniejszymi zmianami (z 2004 r., Nr 96, poz. 959 oraz z 2006 r., Nr 50, poz. 362 i Nr 126, poz. 875).
- 21 Dz.U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1305.

- 22 Zarządzeniem Nr 28 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 października 2006 r. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków został połączony z Ośrodkiem Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego. Z dniem 1 stycznia 2007 r. powstała nowa instytucja kultury, która otrzymała nazwę Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Dz.Urz. MKiDN z 2006 r., Nr 6, poz. 50.
- 23 Dz.U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661.
- 24 Jw.
- 25 Do czasu założenia gminnej ewidencji zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w ustaleniach miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (...) uwzględnia się, oprócz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia oraz ustaleń planów ochrony parków kulturowych, inne zabytki nieruchomości wskazane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- 26 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- 27 Karty zielone są dołączane jako wkładki do zakładanych dla tych samych obiektów kart białych, stąd ich liczba maleje w statystykach.
- 28 J. Wendlandt, *Dział Architektury i Urbanistyki*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 15-16.
- 29 J. Wendlandt, jw., s. 19.
- 30 Dz.U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661.
- 31 W klimacie niewymuszonej pracy, „Spotkania z Zabytkami” 2002, nr 1, s. 4-8.
- 32 *Spis zabytków architektury i budownictwa w Polsce*, Warszawa 1984-1998.
- 33 Dz.U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1305.
- 34 Dz.U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661.
- 35 *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Stan 1991 rok*, Warszawa 1992; *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Suplement I*, Warszawa 1994.
- 36 H. Andrulowicz, *Pracownia Urbanistyki*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 24.
- 37 Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661).
- 38 Dz.U. z 2000 r., Nr 86, poz. 965.
- 39 Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568.
- 40 Dz.U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1305.
- 41 Dz.U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661.
- 42 *Spis zabytków architektury i budownictwa*, Seria A, t. I, Warszawa 1964.
- 43 *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce*, Warszawa 1992, s. 11.
- 44 *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, Warszawa 1971-1973.
- 45 *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, Warszawa 1984-1998 (Województwo białostockie 1984; Województwo białostockie 1992; Województwo bydgoskie 1997; Województwo chełmskie 1999; Województwo częstochowskie 1985; Województwo kieleckie 1995; Województwo krakowskie 1995; Województwo lubelskie 1995; Województwo przemyskie 1998; Województwo łódzkie 1988; Województwo ostrołęckie 1989; Województwo piotrkowskie 1987; Województwo płockie 1988; Województwo poznańskie 1998; Województwo wrocławskie 1993; Województwo siedleckie 1988; Województwo skierniewickie 1996; Województwo suwalskie 1986; Województwo tarnobrzесьkie 1990; Województwo zamojskie 1991).
- 46 *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*. Kraków, Warszawa 2007.
- 47 Dz.U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661.
- 48 Choćby Ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2005 r., Nr 64, poz. 565).
- 49 M.in. J. Wendlandt, H. Andrulowicz, A. Zbiegieni, *Dział Architektury i Urbanistyki*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 14-32; B. Bielawski, *Dział Zabytków Sztuki i Rzemiosła Artystycznego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 1, s. 33-41.
- 50 M. Gawlicki, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 2, s. 55-82.
- 51 Opracowano z wykorzystaniem: J. Wendlandt, *Stan wiedzy o zasobie zabytkowym – obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków*, Warszawa 2009, s. 4, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 52 Opracowano z wykorzystaniem: M. Maksymiuk, *Stan wiedzy o zasobie zabytkowym – obiekty ruchome wpisane do rejestru zabytków*, Warszawa 2009, s. 5, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 53 Dz.U. z 1928 r., Nr 29, poz. 265.
- 54 Dz.U. z 1962 r., Nr 10, poz. 48.
- 55 Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późniejszymi zmianami (z 2004 r., Nr 96, poz. 959 oraz z 2006 r., Nr 50, poz. 362 i Nr 126, poz. 875).
- 56 Opracowano na podstawie: P. Porowski, *Stan wiedzy o zasobie zabytkowym – ruchome obiekty techniki wpisane do rejestru zabytków*, Warszawa 2009, s. 3, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 57 Opracowano z wykorzystaniem: A. Kłoczko, *Rejestr zabytków – opis bazy danych*, Warszawa 2009, s. 21, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 58 Opracowano z wykorzystaniem: A. Kłoczko, *Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych*, Warszawa 2011, s. 12, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 59 Opracowano z wykorzystaniem: L. Kwiatkowska, M. Maksymiuk, *Ewidencja i rejestr zabytków ruchomych w kontekście planów weryfikacyjnych*, Warszawa 2011, s. 12, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 60 Należałoby wówczas na mocy obowiązującej ustawy (art. 13., ust. 1., 2., 4., pkt 2., 3.) wystąpić do Departamentu Ochrony Zabytków z wnioskiem o skreślenie obiektu z rejestru zabytków, jednak z wnioskiem takim (zawierającym wszystkie posiadane dokumenty dotyczące obiektu) wystąpić może WKZ.
- 61 M.in. L. Kwiatkowska, *Zasady dbałości o zabytkowe wnętrza sakralne*, prezentacja na konferencji „Ochrona i konserwacja zabytków sakralnych”, Ciechocinek, 12-14 października 2009 r.
- 62 M.in. J. Wendlandt, *Obejmowanie ochroną prawną obiektów zabytkowych*, Warszawa 2009, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 63 M. Gradowski, M. Pielas, *Katalog złotnictwa w zbiorze dokumentacji specjalistycznej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie*, cz. 1, 2, Warszawa 2006; *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*. Kraków, Warszawa 2007.
- 64 M.in. M. Maksymiuk, M. Pielas, *Opinie w sprawie wpisu do rejestru zabytkowego wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Achacjusza i Towarzyszy w Skołatowie*, Warszawa 2008, mpis w zbiorach DEiRZ NID; J. Wendlandt, *Opinia nt. indywidualnego wpisu do rejestru zabytków kamieniołomu w Kazimierzu Dolnym*, Warszawa 2010, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 65 M.in. L. Kwiatkowska, M. Pielas, *Opinia nt. skreślenia z rejestru zabytków polichromii Alfonsa Gielniaka na sklepieniu kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych w Nietrzanowie*, Warszawa 2010, mpis w zbiorach DEiRZ NID.

- 66 Współpraca Juliusza Wendlandta przy opracowywaniu w 2010 r. opinii o uznanie za pomnik historii miasta Żyrardowa.
- 67 B. Furmanik, M. Lisowska, *Korekta granic wpisu Auschwitz-Birkenau – niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO*, Warszawa 2009, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 68 B. Furmanik, M. Lisowska, *Projekt zagospodarowania otoczenia kościoła w Binarowej*, Warszawa 2010, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 69 A. Lorek, J. Szałygin, *Opinia dotycząca zmiany sposobu przeszklenia okien oraz związanej z tym wymiany stolarki w dawnym kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Michała Archaniola w Haczowie*, Warszawa 2012, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 70 M.in. E. Bugalska, *Disegno-rysunek. U źródeł sztuki nowożytnej*, *Ochrona Zabytków* 2006, nr 4, s. 114-119.
- 71 Udział Magdaleny Rózewicz i Jerzego Szałygina w projekcie „Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat” przygotowującym wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO 16 karpaccich cerkwi.
- 72 M.in. J. Szałygin, *Problematyka konserwatorska oraz stan zachowania obiektów związanych z polskim dziedzictwem kulturowym na terenie Rejonu Wileńskiego*, Warszawa 2011, mpis w zbiorach DEiRZ NID.
- 73 Stałe uczestnictwo w Akademii Nieświeskiej Juliusza Wendlandta i Jerzego Szałygina – wykłady i prezentacje poświęcone prawnej ochronie zabytków oraz problematyce ochrony drewnianej architektury sakralnej.

Summary

The role and tasks of the Monument Record and Register Department in the organisational structure of National Heritage Board of Poland

The National Heritage Board of Poland continues directly the activity of the first institution dealing with the collection, elaboration and popularisation of knowledge on historical monuments in Poland – the Centre for Documentation of Monuments, which was established in 1962. The organisational structure of the institution evolved, but among its priority tasks there were still documentation-related works: collection, elaboration and making available of the record of monuments in the form of record documentation and legal documentation of all registered monuments. The department which has carried out these tasks in a virtually unaltered manner is the current Monument Record and Register Department. The current tasks of the Department include also the elaboration of documentation standards, preparation of the record, keeping of the register of monuments and training of conservation services in this respect. Currently we are also supervising the performance of the monument register verification project – the description of the resource of monuments in Poland. These activities make it possible to provide successive generations with knowledge on the material culture of our ancestors, on authentic, transformed or defunct objects, complexes of objects and the cultural landscape. Our documentations are used in scientific studies and research works and constitute a basis for conservation projects. They are used for restoring the destroyed and defunct objects that constitute a significant element of national heritage. The Monument Record and Register Department collects, elaborates and provides access to knowledge on monuments in Poland in a continuous manner (under various names). MRRD collects duplicates of the documentation of monuments forming a part of the collection of the national record of monuments, which is elaborated for the needs of voivodeship conservators and by voivodeship conservators of monuments, that are sent

to NHBP. The record as a form of documentation dates back to the middle of the 18th century and its legal grounds were established in 1928. The following record documentations are kept in the Monument Record and Register Department (amount as at 31.12.2011):

- record cards of monuments of architecture and historic buildings (138,304 items, including 104,420 white cards and 33,884 green cards),
- address cards of monuments (650,000),
- records of historic greens (9,249),
- record cards of cemeteries (25,367),
- town planning files (1,274),
- cards of movable monuments (371,876),
- record cards of movable monuments of technology (9,710).

Other forms of record documentation being used currently are the communal record of monuments and record lists of monuments. The regular updating of the list of shortages is one of the elements of the keeping of the central record of monuments in the activity of MRRD. Many activities concerning the documentation of monuments are performed in accordance with the well-established tradition. The challenging process that is necessary to carry out is the digitalisation of collections of the record. The central register of monuments has been kept as a primary form of monument protection since 1962. The Department maintains a uniform database system, which is understood as a specially developed kind of software (Multiarch). The database of objects entered into the register of monuments that is kept in NHBP is the only database in Poland that encompasses all legally protected non-movable and movable monuments. The verification of the register of non-movable movements is an important task co-ordinated by the Monument Record and Register Department, which has been carried out by Local Divisions of NHBP since the end of 2008. Long-term plans of verification of the register of monuments apply to movable monuments, too. In practice, the performance of the main aforementioned tasks is often connected with additional activities, part of which is a consequence of the employees' own initiative, knowledge and commitment as well as identification with the 50-year tradition and achievements of NHBP's predecessors.